

Transkript

Tea Gorjanc Prelević: Dame i gospodo, dragi prijatelji, pozdravljam vas u ime Akcije za ljudska prava i Dramskog studija Prazan Prostor. Hvala što ste ovde s nama. Danas ćemo razgovarati o ličnim sećanjima na jednu osvajačku ratnu operaciju, koja je pre trideset jednu godinu povedena iz Crne Gore na opštinu Dubrovnik u Republici Hrvatskoj. Naš cilj je da putem dijaloga, koji je zasnovan na činjenicama, pomognemo upostavljanje poverenja i pomirenja između građana Crne Gore i Hrvatske. Pre toga, mislim da je neophodno da se, i zbog naše mlađe publike, podsetimo činjenica. Oko trideset hiljada građana Crne Gore bilo je te godine u sastavu jedinica Jugoslovenske narodne armije, teritorijalne odbrane SRCG i specijalne jedinice njene policije, koje su počev od 1. oktobra 1991. godine pa narednih sedam meseci napadale Dubrovnik i njegovu okolinu. U to vreme bivša zajednička država SFRJ, čije su republike bile i Crna Gora i Hrvatska, bila je u raspadu. Slovenija je već proglasila nezavisnost, Hrvatska je održala referendum na kojem je izglasala nezavisnost. Tadašnja crnogorska vlast, na čelu sa Momikom Bulatovićem, Brankom Kostićem i Milom Đukanovićem, građane je uveravala da je rat neophodan za odbranu Jugoslavije i očuvanje mira. Otuda ona apsurdna krilatica – „rat za mir“, koju su promovisali tadašnji državni mediji, „Pobjeda“ i Radio televizija Crne Gore, zaduženi za obmanu javnog mnjenja. Tad je već bilo jasno da od Jugoslavije nema ništa, da jedino što se oružjem brani je zapravo plan Srbije, da uz podršku Crne Gore prekroji unutrašnje granice Jugoslavije i proširi svoju teritoriju na račun, prvo Hrvatske, a onda i Bosne i Hercegovine. Napad na Hrvatsku je bio protivpravan, jer odluku o angažovanju Jugoslovenske narodne armije u ratu u Hrvatskoj nije donelo legalno i legitimno predsedništvo SFRJ, koje je po Ustavu jedino bilo vrhovni komandant vojske. Polovina članova tog Predsedništva više nisu učestvovali u radu tog dela. Odluku o ratovanju je donelo krnje Predsedništvo, sastavljeno od četiri člana iz Srbije, po jedan iz Autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova i Crne Gore, koji su bili pod kontrolom predsednika Srbije Slobodana Miloševića. Napad je bio zasnovan i na laži da se Hrvati spremaju da napadnu Crnu Goru i da se čak trideset hiljada njihovih boraca, potpomognutih stranim plaćenicima, nalaze se na granicama, spremni da napadnu. Međutim, istina je bila sasvim drugačija. Odbrana Dubrovnika jedva da je brojala šest stotina branitelja. Ova laž je doprinela velikom odzivu na pozive za mobilizaciju i velikom broju dobrovoljaca. Za vreme napada na Dubrovnik stradalo je 116 civila, poginulo je 194 hrvatska borca i 165 pripadnika JNA iz Crne Gore. 443 osobe su bile zatvorene u logorima u Morinju, u Crnoj Gori i Bileći u Bosni u Hercegovini, u nečovečnim uslovima. Prognane su 33 hiljade ljudi iz svojih domova ili dve trećine stanovnika dubrovačkog područja. Uništen je 2 071 stambeni objekat, oštećena i sistematski opljačkana nebrojena privatna i javna dobra. Grad Dubrovnik je 138 dana bio bez struje i vode, 240 dana u pomorskoj i vazdušnoj blokadi. Ti podaci ukazuju na izvršenje brojnih ratnih zločina, za koje do danas još niko nije odgovarao. Naravno, nisu svi vršili zločine, ali je činjenica da je od svih onih koji su ih vršili, retko ko kažnjen. Haški tribunal se bavio samo zločinima izvršenim prilikom najtežeg granatiranja Dubrovnika, na današnji dan, pre 31 godinu, 6. decembra. Osuđeni su admiral Miodrag Jokić, koji je priznao komandnu odgovornost, i general Pavle Strugar, a optuženi su bili Vladimir Kovačević, poznat kao Rambo i Slobodan Milošević. Osuđena su i četvorica pripadnika JNA za zločine prema zatvorenicima u logoru Morinj na teritoriji Crne Gore. Međutim, za ostale zločine na teritoriji dubrovačke opštine tokom sedam meseci njene opsade, niko nije odgovarao. U Hrvatskoj su, još pre više od 10 godina, optužena

desetorica oficira JNA i za njima su raspisane poternicu u međuvremenu, kao što smo danas u posebnom saopštenju objavili zajedno sa kolegama iz Centra za građansko obrazovanje iz Podgorice i Dokumente iz Zagreba. Uprkos ovim poternicama i optužnicama, nije u izgledu da će im se ikad suditi. Pored ogromne materijalne štete, opljačkane imovine, izgubljenih života i trajnih fizičkih oštećenja, napad na Dubrovnik kao jedan rušilački, nerazumni poduhvat, naneo je veliku i još uvek neprevaziđenu traumu jednom ogromnom broju ljudi u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Jedan od načina da se ta trauma prevaziđe jeste da se o tim događajima i njihovim posledicama razgovara. Zato smo danas ovde. U goste su nam došli, naš stari poznanik, dugogodišnji poznanik Luko Brailo, novinar i publicista koji je iz Dubrovnika, sve vreme njegove opsade i koji je, kako nas je sinoć podsetio, prvi put govorio na tribini o napadu na Dubrovnik u Podgorici 1993. godine u organizaciji Liberalnog saveza Crne Gore. Tu su i gospodin Zlatko Bagoje, koji je sa dubrovačkog područja odveden prvo u logor u Morinju, a zatim u logor u Bileći. On je već bio gost naših kolegica iz Centra za ženske i mirovne studije ANIMA u Kotoru i danas je ovde ponovo sa nama. Pozdravljam i Vas, hvala što ste došli. Tu je i Goran Žuvela, s kojim zamalo da se upoznam prije rata. Išli smo u isti kafić, bavio se ugostiteljstvom u Dubrovniku pre rata, a zatim je branio Dubrovnik i tu bio i ranjen. Hvala Vam mnogo što ste nam ukazali poverenje i došli da razgovaramo ovde u Podgorici. Sa strane domaćina, tu su i gospodin Veseljko Koprivica, dugogodišnji novinar i publicista koji je objavio svoj ratni dnevnik sa dubrovačkog ratišta pod naslovom Sve je bilo meta. To je knjiga koje više nema u knjižarama u Crnoj Gori, nažalost. Dostupna je jedino na internetu, pokušaćemo da učinimo da se ona ponovo objavi. Tu je gospodin, pored mene, Marjan Šantić, široj javnosti crnogorskoj poznat kao planinar. Osvojio je neke od najviših vrhova, a ono što nismo znali do skoro jeste da je bio mobilisani rezervista JNA koji je takođe učestvovao u operaciji Dubrovnik. Dolazi nam iz Kotora. Dobrodošli. Tu je Petar Pejaković, reditelj i profesor pozorišne režije na Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju, čovek koji će u okviru Dramskog studija Prazan Prostor, postaviti predstavu „Smrt u Dubrovniku“ i zahvaljujući kojem smo zapravo ovde. Zato što je rad na prikupljanju svedočenja, na čemu radimo zajedno i postavka ove predstave, zapravo njegova ideja. Hvala Vam, Petre na tom i hvala Vam što ste ovde sa nama. Tu je Danijela Vojinović iz REKOM Mreže pomirenja, koja se i dalje zalaže za uspostavljanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica ratnih zločina na teritoriji bivše Jugoslavije. Nažalost, sada su male šanse u političkom smislu da do toga dođe. Ona će nam više o tome reći šta REKOM Mreža pomirenja radi danas i zašto su odlučili da podrže projekat Praznog Prostora i Akcije za ljudska prava. Hvala Vam, Danijela, što ste sa nama. I tu sam ja, Tea Gorjanc Prelević, koja u okviru Akcije za ljudska prava, prikupljam sećanja učesnika rata u Dubrovniku, jer je važno da ona ostanu sačuvana za nas ali i za buduće generacije. Toliko od mene. Ja bih sad zamolila gospodina Petra Pejakovića da uzme reč i nešto više kaže o projektu, koji je on inicirao, a onda bih zamolila Danijelu da se nadoveže.

Petar Pejaković: Dobar dan svima, dame i gospodo, dragi gosti, dragi studenti. Milo mi je da vas vidim tu, to je jedan od glavnih razloga. Ja sam, možda prije desetak godina, došao na ideju da napravim nešto u polju kojim se bavim, to je pozorište, na temu onoga što se dešavalo 1991-1992. godine na dubrovačkom ratištu. Neku motivi su tu i lični ali čini mi se da motiva ne fali. Poslednjih godinu dana u sklopu tog projekta, kao što je Tea rekla, plan je da napravimo pozorišnu predstavu koja je za sada pod radnim naslovom Smrt u Dubrovniku. To bio neki vid dokumentarne ili poludokumentarne predstave, koja bi nekako trebalo da traga za istinom i da je bazirana na realnim dokumentarnim, istinitim svjedočenjima učesnika tih dešavanja. Negdje od septembra prošle godine, u poslednjih godinu dana, ja sa saradnicima studentima, smo obavili oko tridesetak razgovora sa učesnicima tih ratnih dešavanja odavde iz Crne Gore. Oni su iz različitih gradova, iz različite pozadine i u različitim formacijama, neki od njih su i danas ovdje sa nama. Zapravo je današnje okupljanje nastavak te vrste razgovora i čuvanja sjećanja u najmanjoj mjeri na

kojima bi trebalo da gradimo neke bolje odnose i bolji svijet. Tih tridesetak ljudi sa kojima sam razgovarao su već nešto, čini mi se da glasovi kao što je bio Veseljko kojeg evo trideset godina čujemo na ovu temu su bili baš usamljeni. To je i predivno i strašno. Tih glasova sad ima više i to je, čini mi se, jako važno i da su izvorno i stvar neke hrabrosti i uopšte suočavanja sa prošlošću i sa istinom. Meni lično, a evo prepustiću naravno i gostima koji su bili tamo da pričaju izvorno, ne bih prenosio iz druge ruke. Biće prilike i u predstavi i na neke druge načine. Planiramo da objavimo neke od tih svjedočenja koji su snimljeni u velikoj mjeri, tu ima preko hiljadu stranica transkripta tih svjedočenja. To je bilo veoma teško podnijeti, slušati i razgovarati, to vam mogu reći ovako. Ja mislim za sebe da imam jak želudac, da mogu da čujem svašta. Dešavalo mi se da ne mogu da spavam danima od onih stvari koje sam čuo i onda se pitaš kako je bilo onima koji su bili tamo. Tako da nemamo mi ambiciju, niti je to moje polje, niti nas koji se bavimo umjetnošću i pedagogijom da procesuiramo stvari koje, jasno nam je, su u strašno maloj mjeri procesuirane u svakom smislu, pravnom, političkom, odgovornosti itd. Ono što možemo jeste da tragamo i da vjerujemo da je moguće kad je umjetnost i obrazovanje u pitanju, mi to zovemo poetska istina, poetska pravda. Ona ima ogromnu moć, prije svega emotivnu, ljudsku. Mi smo u sklopu ovog projekta počeli sa susretima, razgovorima sa mladim ljudima. Prije dva dana smo imali razgovor sa srednjoškolcima iz Podgorice, bilo je njih dvadesetak. Sjećam se jednog finog intervjua koji je Ljubomir Simović, jedan od većih dramskih pisaca sa ovih prostora, dao pa su ga pitali ono užasno pitanje – zašto se sve ovo dešavalo devedesetih godina na ovim prostorima. On kaže: „Naravno da ne znam ali garantujem vam da smo svi mi, dvadesetak i nešto miliona ljudi na prostorima bivše Jugoslavije, više čitali dobru književnost da se mnogo ovoga ili skoro ništa od ovoga ne bi desilo“. Upitam se često koliko ljudi od dvadeset dva miliona, koliko je tada ljudi bilo u Jugoslaviji, pročitalo knjigu Na Drini ćuprija, stvarno sa razumijevanjem, sa osjećajem, pitanje da li bismo uspjeli nešto od ovoga da izbjegnemo. Ja vjerujem da znanje i kultura imaju ogromnu moć i posebno naša zajednička obaveza da na mlade ljude na pravi način prenosimo. S druge strane, podijeliću samo jednu, neću da pričam iz druge ruke, prepustiću to ljudima koji su i bili tamo nažalost. Moram da podijelim jednu stvar o kojoj smo sinoć razgovarali. To je da u tim užasnim mučenjima i strašnim događajima koji su bili u Morinju, Zlatko mi je ispričao da je jedan od tih strašnih slika i prizora i tih vrsta mučenja bilo da su tjerali zatvorenike da laju na sijalicu. Nekako mi je, sinoć kad sam to čuo, u tom apsurdnog čina i u užasnom emotivnom doživljaju te priče, nešto mi je kvrcnulo i onda sam se sjetio da sam kao srednjoškolac to čitao kod Krležje. Čini mi se da u knjizi „Hrvatski bog Mars“ ima ista scena, da tjeraju, u sklopu austrougarske vojske, da laju na sijalicu ne bi li je lajanjem ugasili. Onda se pitam, sa druge strane, da li je neko od tih učitelja i dželata uopšte čitao Krležju ili je to sam smislio i koliko uopšte umjetnost i sve ovo, na šta ima utjecaja. Ne kažem da svi oni, koji su obrazovani i koji su načitan, da su dobri. Znamo i naravno gomilu primjera potpuno suprotnih. Prepustiću drugima, podijeliću samo jedan utisak. Pretpostavljam da je, posebno nama koji smo stariji i koji smo bili svjedoci toga u ne tako premladim godinama, dosta stvari poznato, koje su se dešavale na dubrovačkom ratištu, neke su i onako opšta mjesta i na taj način podilaze previše mehanizama kojima te stvari potisukujemo, sklanjamo, relativizujemo, manipuliramo. Tako da, stvarno je pitanje da nekako na pravi način pristupimo onome što se stvarno dešavalo, da ovo bude još jedna daljnja inicijalna da ne ćutimo, da se sjećamo, da se suočimo na pravi način s time, da imamo hrabrosti, elementarnog odnosa i poštenja da te stvari stvarno iznesemo onakve kakve jesu, da ih držimo i da ih ne zakopavamo. Reći ću vam jednu stvar, pitao sam sve ljude sa kojima sam razgovarao – zašto su se sad odlučili da kažu, a nisu trideset godina ništa rekli. Jedan mi je rekao, probaću da citiram: „To je biologija. Previše sam ja sad star, šta mi ko može. Moje vrijeme odlazi za koji dan. Nemam više nikakvog razloga ćutim“. Hoću da kažem da svi ti svjedoci, velika većina ima dosta godina i negdje je to poslednji trenutak da neke stvari direktno saznamo. Prije svega, pozivi koje je

raspložen, u sklopu ovog projekta, predstave i još nekih koji se na tu temu trenutno realizuju, pripremaju. Pozivam ih da otvoreno govorimo o tome. Mislim da je to jedini pravi način, da razgovaramo, da podijelimo stvari, da na taj način predupredimo neke loše događaje. Svjedoci smo da kod nas to, taj rat je nekako barem u toj nekoj simboličkoj ravni, neprekidan. Dušan Kovačević kaže da se rat ne zaustavlja nikada, da samo postoje primirja da očistimo oružje i krenemo ponovo. Ne vjerujem da može ali tu smo da se borimo.

Danijela Vojinović: Dobar dan svima. Ja bih samo kratko htela da vam predstavim otprilike kako izgleda taj sav program REKOM Mreže pomirenja i šta to REKOM radi. Tea je već pomenula da je inicijalna ideja osnivanja REKOM-a odnosno REKOM Mreže pomirenja pre toga Koalicija za REKOM. Ideja je bila da se zapravo uspostavi međudržavna komisija svih država koje su nastale na prostoru bivše Jugoslavije. Međutim, kako je Tea odmah i zaključila, politička volja za to više ne postoji pa je u tom smislu bilo potrebno da civilno društvo, ako već ne mogu institucije, utvrde šta je to što se dogodilo svakoj pojedinačnoj žrtvi. Tako da je projekat REKOM Mreže pomirenja fokusiran na tri glavne stvari. Prvo jeste istraživanje, poimeničan popis svih žrtava na prostoru bivše Jugoslavije, bez obzira na njihovo etničko ili bilo kakvo drugo poreklo. Ono što je prvo i jeste utvrđivanje te istine, šta je to što se dogodilo. Drugi cilj jeste bio da se podrže lokalne inicijative i da se sama ta mreža, koja se trenutno sastoji od nekih preko dve hiljade organizacije civilnog društva i pojedinica, da se ojača. Pošto države nisu spremne da na taj način podrže suočavanje sa prošlošću i da osnuju komisiju koja bi se time bavila. Ideja je bila da se lokalne organizacije i njihove ideje podrže u svojim idejama. Kako? Da na svoj neki način doprinesu pomirenju. Treći cilj odnosno skup aktivnosti jeste digitalna platforma Glas žrtava, gde se nastoji da se sva iskustva ratnih zločina prikažu ali iz perspektive žrtve nasuprot one koja je dominantna i koja uvek u fokus stavlja počiniocima odnosno izvršiocima ratnih zločina. Što se tiče ovog programa, kao što sam rekla ideja jeste da se podrže neke lokalne ideje i da vidimo šta je to sve što može da se učini bez učešća država na pomirenju.

Tea Gorjanc Prelević: Koalicija za REKOM koja je prerasla u REKOM Mrežu pomirenja zapravo broji veoma mnogo organizacija i ljudi. Dakle oko dve hiljade, radi se o povezivanju na prostorima bivše Jugoslavije koje je nezabeleženo ikada ranije. To je jedina tako brojna mreža i na to smo ponosni svi koji u njoj učestvujemo. Predstoji nam konferencija u Zagrebu gde ćemo se okupiti i biće prilike da i o ovim projektima razgovaramo. Ja bih sada zamolila Mariju Backović, direktoricu studija Prazan Prostor, ne vidite je jer se nalazi u režiji, u pozadini, da nam pusti izložbu fotografija mladog dubrovačkog umetničkog fotografa Pava Urbana, kome je danas godišnjica smrti. On je poginuo 6. decembra 1991. godine unutar zidina starog grada Dubrovnika. Jedna je od dve žrtve koje su tog dana stradale unutar zidina. Drugi je Tonči Skočko koji je imao 18 godina. Pavo Urban je imao 23 godine. Za te žrtve i tri teška ranjavanja je jedino suđeno generalu Strugaru i admiralu Miodragu Jokiću, iako je tog dana zapravo van zidina starog grada stradalo još sedamnaest osoba. Pavo Urban je legenda Dubrovnika, u današnje vreme o njemu saznajemo iz njegovih fotografija. Zamolila bih sada naše goste, Luka i Gorana, da nešto više kažu o Pavu, s obzirom na to da su ga poznavali. Goran se čak našao u Pavovoj blizini i neposredno u trenutku njegove pogibije. Ono što sada možete da vidite su fotografije koje je Pavo fotografisao tokom granatiranja Dubrovnika. Videćete, sasvim je jasno koje su poslednjih dvanaest fotografija koje je snimio neposredno prije pogibije. Zahvaljujem našim kolegama iz Centra za tranzicijsku pravdu - SENSE koji su priredili ovaj materijal, koji se nalazi na njihovom web sajtu, i koji su nam prijateljski ustupili za korišćenje danas. Mogu li da Vas zamolim, Luko, da prokomentarišete ove fotografije?

Luko Brailo: Dobar dan svima i hvala na pozivu. Pozdravljam sve ove koje poznajem u publici i jako mi je drago što vidim tu i baš dosta mladih ljudi. Pavo Urban je, ja ga nisam nešto osobito poznao, znao sam mu roditelje do rata, a onda je kako je počeo rat, krajem devetog meseca pa deseti, jednostavno se

izdvajao svojim fotografijama. On je jedno vrijeme imao jednu fiks ideju, vidjeli ste tamo, da će snimiti trenutak kad granata pogađa Stradun. Mi smo mu stariji govorili da je to teško i da sa ondašnjom fototehnikom se to ne može uraditi. Bio je jednostavno hrabar nevjerovatno. Evo on je tu na vratima od grada i u tom bjesomučnom bombardiranju odnosno u danu kad smo mi palili gume, a kad su iz Beograda javljali da na Dubrovnik nije pala čestica prašine, Pavo je to iz ovoga kantuna dakle ulaza u grad, kadar bira i bilježi zadnje trenutke. Aparat njemu, to znaju ljudi koji su bili jako blizu, aparat mu od udara granate, od cijelog tog silnog potiska i gelera koji ga je pogodio, jedan jedini mali, točno u srce, Pavu ispada aparat iz ruke. Međutim, ostaje na kamenu. Ostaje i kako je on te zadnje snimke bio uputio da rade automatski, imamo taj niz dok aparat sam radi. To je ovako jedan detalj koji je naravno zanimljiv fotokritičarima, ljudima, kustosima koji će priređivati izložbe. Ja imam zadovoljstvo toliko što sam ga poznao, bio je stvarno divan dečko. Što mu poznajem majku koja je spasila biblioteku u kojoj je radila u ljetnikovcu Skočibuha i Pavo je kroz priče, zapise, kasnije postao jedan simbol ratnog Dubrovnika. Meni bi bilo naravno, ne samo meni nego bi svima, bilo bi mnogo draže da je postao simbol u nekom drugom dijelu... Bio je nevjerovatan, vidjelo se i po nekim drugim fotografijama. Ko se malo zadubi, točno će vidit na tim fotkama i tugu i bol i strah. Ima cijelu jednu seriju sa momcima iz odreda naoružanih brodova, kad su bili veliki požari u gruškoj luci. Njegov je opus jako, jako velik. Mada su ovo najpoznatije njegove fotografije koje su prenijele agencije po svijetu. Zapravo je ovo trenutak u kojima su ondašnje vlasti u Beogradu, u Podgorici i Trebinju, kao tom nekakvom famoznom trokotu, politički gledajući, ispalili najskuplje granate u tom dijelu rata. Od onda jednostavno više ništa nije bilo isto.

Tea Gorjanc Prelević: Gorane, hoćete li i Vi nešto da nam kažete o tom danu?

Goran Žuvela: Dobar dan. Ja sam Goran Žuvela, rođen sam 11. 11. 1971. godine, napunio sam 20 godina u tjeku domovinskog rata u odbrani grada Dubrovnika. Ovo što kaže Luko, sve je ljepo rekao, ne znam s čime bih ga nadopunio. Za mene su ovo jako teški dani. Ja se prisjećam nekih stvari, ja dva dana nisam spavao. Ja sam neko veče sebi pisao natuknice da ne bih nešto zaboravio. Sad ih više ne znam ni ja pročitati. Mislim, nikad se ne ponovilo. Ne znam što bih vam rekao. Sa Pavom Urbanom sam ja generacijski bliži nego Luko. S njime sam u Talira pio kave. Ta granata što ga je ubila, ta je granata ruvala i mene. Ja znam točno i ko ga je vodio u bolnicu. Vodio ga je pokojni Zlatko Čeljan sa bijelim Stojadinom. Znam sve napamet, bio sam tu. Smisao ovog današnjeg druženja i svega se svodi, ne na pomirenju, što je bilo bilo je. To više ne može ispraviti niko. Na današnji dan, samo, 684 direktna pogotka su bila u Stari grad, u zidine. U zidine i unutra. Međutim, jako mi je drago kada vidim ove mlade ljude na kojima se gradi temelj za daljnji suživot. Htjeli mi to kao Dubrovčani ili vi kao Crnogorci ili ne, mi graničimo, mi moramo sutra živjet. Rat šta je odnio, odnio je. Nažalost, to se više ne može ispraviti. Sve kuće su se obnovile. Međutim, onaj koji je izgubio dijete, majku, oca, e to se ne može vratit'. Mislim da treba raditi na mladim ljudima i pričati im o ratu jer rata više ne bi smjelo biti. Grozna vremena su za nama i mislim da se više nikada ne bi trebalo ponoviti. Drago mi je radi ovih mladih ljudi, ja vas zaista iskreno poštujem i volim i želim vam sve najbolje u životu. Toliko od mene, Goran Žuvela, hvala vam lijepo.

Petar Pejaković: Imaćete prilike tj. već imate prilike da vidite neke neke od drugih fotografija koje su zabilježene. Želimo da damo dalje riječ našim gostima. Naš je bio neki dogovor, da probamo da i hronološki pristupimo nekim stvarima u smislu samo i početka i nekih prvih ratnih dešavanja ili možda nečeg što je bilo neposredno prije toga, u smislu i priprema, osjećaja, nekog intimnog života.

Zlatko Bagoje: Ja sam Zlatko Bagoje, zarobljenik logora Morinj. Ne znam, ja bih počeo pričati o tome. Ja sam zarobljen 03.10. u Konavlima u selu Mikulići, to je jedno petnaestak kilometara daleko od granice sa

bilo koje strane da se dolazi. Zarobljen sam sa još jednom grupom ljudi iz Dubrovnika i mi smo zajedno došli, prvi grupa koja je otvorila logor Morinj. Taj put je bio strašan ali to neću sad sve pričat'. U svakome slučaju samo ću reći da smo došli na vrata od transportnog broda, nismo smjeli ovamo na brod, tu smo tako stajali. Ne bih vas mučio sa detaljima samoga dolaska. U svakome slučaju, tu sam proveo 66 dana. Kasnije sam bio odveden u Bileću, isto sam dolje vraćen na razmjenu. U logoru Morinj je bio strašno, neko ga zove logor Morinj, neko sabirni centar... Tu je bilo jedno mučilište ljudi. Tu su ljudi dovedeni, potpuno nevini iz Konavala, iz Župe dubrovačke, dubrovačke okolice, maltretirani, ponižavani, mlaćeni. Sinoć sam pričao sa gospodarom, pa sam spominjao i neke detalje ali ne bih stvarno sad, ako ne moram, ako me ne pitate. Zaboravio sam jednu rečenicu reći. Ovo mi je drugi put da po Crnoj Gori govorim. Ako bilo što govorim ovdje loše, a govoriću, dobro se nije dogodilo meni. Da se ne bi krivo shvatilo, moj dolazak i svaki razgovor ovdje je samo... Ne želim nikoga ni prozivati, ni okrivljivati, nijesam zato tu. Ja samo ovdje da se ove stvari ne bi nikad više dogodile, da se prenese pogotovo mladim ljudima da se ove stvari ne bi više događale. Da li se na to može djelovati? Ne znam. Može se djelovati ali da li će to imati nekog uspjeha. Ne znam ali ja se nadam da će svakako smanjit' neku mogućnost da bi se to nekad događalo ponovo.

Petar Pejaković: Luko, sinoć smo malo razgovarali. Meni bi bilo zanimljivo i stvarno je fascinantno i kad se prvi put bili ovdje i govorili na ove teme, što je Tea pomenula, usred tih užasnih ratnih vihora. Sve ovo vrijeme ste prisutni ali možda da nam kažete, ne znam koliko znaju i ovi koji vas poznaju, ove stvari koje ste nam pričali iz djetinjstva i prvih susreta sa Crnom Gorom u smislu neke pozadine za bolje razumijevanje Vašeg odnosa i doprinosa i svega ovoga što radite. Meni se činilo to baš nekako važno.

Luko Brailo: Pa sticajem okolnosti, sa Crnom Gorom imam nekih dodirnih točaka odavno. Moj pokojni otac je bio vozač, kamiondžija, šofer. Prvi put sam s njime kamionom, veliki, imao je mjenjač ovaliki, bio viši od mene. 1956. godine je išao iz Dubrovnika za Nikšić, starom makadamskom cestom preko Vilusa. Šest sati smo putovali. Tada smo onda, nakon Nikšića, gdje sam prvi pivu probao u životu. Malu kriglu sam dobio od jednog gospara konobara koji je imao brkove kao nekad što je bila etiketa odlikovana, ako se ja dobro sjećam. Donio malu kriglu od 1dl. Onda sam sa ocem u istoj toj turi, starim serpentinama smo se spustili u Kotor, to je bio meni fascinantno sudar mora i planine, to sam zapamtio. Kasnije je dubrovačka gimnazija imala vrlo ozbiljan program Osnove turizma, to je bilo ono pred kraj treći, četvrti razred. Jedna od obaveznih stvari je bio posjet Boki, Perastu, svemu dole što treba vidjeti, naravno završiti u Cetinje. Onda je dodatna okolnost bila da sam 1976. godine na 1977. bio u Maslinama vojnik. Tako da imam tih nekih doživljaja milijardu. Onda kako život ide dalje, onda sam od kad su počela ovdje politička gibanja bio na prvom onom famoznom velikom mitingu od 11. januara 1989, ostalo je povijest. Tu sam upoznao i Slavka Perovića i cijelu tu ekipu i opredijelio se za ideju i sam sebi rekao – Pisačeš da nisu svi isti. Pokušavao sam se toga držati. Bio sam prvi hrvatski novinar koji je 1993. godine u devetom mjesecu prešao Debeli brijeg, zahvaljujući Liberalnom savezu, kod ondašnje crnogorske policije, Nikole Pejakovića, ko sve nije bio. Došao tu i Slavko, Vujović, Mirko Vicković i ekipa, nažalost pokojni su neki od njih, su pitali – Bi li išao na tribinu? Ja sam rekao da bih, ali ja ću poći, a vi ostajete. To je bila ta prva tribina, bila je u velikoj dvorani Buda Tomovića. Kasnije, tu su mi kolege iz Monitora. Povezao se sa njima, bio milijardu puta, praktički od 1989. do samostalnosti, do 2006. godine. Nije bilo događaja bitnijega koji se događao na ovim prostorima da ga nisam registrirao. Zadovoljstvo toliko što sam upoznao beskrajno mnogo dragih ljudi i što sam zapravo danas, kao pripadnik klase 70 plus, shvatio mnogo stvari koje sam nekad čitao, gledao filmove i definitivno je činjenica da je rat najgori mogući oblik komunikacije među ljudima. To što su ljudi u stanju jedni drugima uraditi u ratnim uvjetima, to je naprosto nepojmljivo, neshvatljivo. Koliko god mi danas imamo internete, čudesa, dok ne vidiš neke stvari uživo i dok ne doživiš, ne bi vjerovao. Od gomile

definicija o ratu, ja uvijek izdvajam onu od Marina Držića da je rat poguba ljudske naravi i to se potvrđuje i svim mogućim i nemogućim situacijama. Dakle, ljudi u tim trenucima jednostavno kao da unutra neki čovječuljak podvilja i sad možeš izabrat, možeš poći na stranu dobra i poći da se to riješi. Po pravilu, u ratovima se desi da onaj drugi zločesti čovječuljak pobijedi i da napravi tu pogubu. To je upravo nevjerojatno, protiv toga se treba boriti i cijelo vrijeme dokazivati da kad je negdje konflikt, da nisu svi isti. Da nisu isti oni koji jurišaju, koji slušaju i oni koji pokušavaju reći – Ljudi, stanite, idemo razgovarati, ne možemo ovo činiti. Neću vas daviti, bilo bi nepristojno zbog ovih drugih ljudi koji imaju svoje priče i svoje uspomene.

Petar Pejaković: Hvala. Vrat ćemo se, naravno, još. Izvolite Gorane.

Goran Žuvela: Ja bih vam samo htio reći jednu stvar koju ne spominje niko, ni Crnogorci, ni Hrvati, ni predsjednik Milanović, ni Plenković, ni niko. U gradu Dubrovniku, grad Dubrovnik sigurno, svi mi pričamo o braniteljima. Za mene kao muškarcu je bilo normalno da branim svoj dom. Ja da sam se rodio u Beogradu i da je neko napadao Beograd, ja bih ga branio. Da sam se rodio u Podgorici, ja bih branio Podgoricu, ne interesira me ko ga napada. Međutim, najveću žrtvu i najveći branitelji su žene i majke koje su ostale u Dubrovniku. Da tih žena nije bilo, ko bi branio prazan grad. Kad ti znaš da te doma čeka majka ili kćer ili tvoja obitelj. To su žene, majke i kraljice, koje su zanemarene. Niko se nikad nije sjetio tim ženama ne da da plaketu, nego da kaže hvala vam. Da nije tih žena bilo u Dubrovniku, Dubrovnik bi pao. To vam ja govorim kao Goran Žuvela, ne kao sa stajališta dragovoljaca, invalida, veterana. To je moje mišljenje. Možda se moji neki neće s time složiti ali ja sam cijelu obitelj imao u gradu. Samo da vam kažem 06.12. sam držao sestru koja je rođena 1988. godine, imala je 3 godine, imala je kosu do ramena, mala je od granatiranja posijedila preko noći. Akademski obrazovana, svirala udaraljke u simfonijskom orkestru u Dubrovniku, Karmen se zove. Više nikada nije mogla da pusti kosu jer čim pusti dijete kosu, rastu joj bijeli vrhovi. Ona je imala 3 godine u toku agresije. Te žene, te majke koje su ostale u Dubrovniku. Pogotovo majke sa malom djecom. Moja je majka volonterski vodila školu u Dubrovniku. Sve skupa od Konavala do primorja je bilo pedesetoro djece do 4. osnovne. Pa ne treba dizati spomenik meni, Luku Brailu, mome prijatelju Zlatku jer to nema grđe stvari nego da te neko zatvori i mlatretira. Bolje ostati bez noge ili ruke ali takvim ljudima, takvim ženama... Žene su iznijele taj rad. Toliko od mene. Nemam više, kad bih počeo pričati ne bih mogao do zore. Njima treba dići spomenik i svaka im čast. Stvarno divim se tim ženama. Hvala vam ljepa.

Luko Brailo: Goran me asocirao, stvarno je tako bilo u jednom momentu kada je bio masovni odlazak, onda su se žene u Dubrovniku samoorganizirale i rekle – Dobro, ako svi pođemo, ko će braniti onda. Onda zapovjednici rekli – Braniti prazan grad, nema smisla, kome. Tad je naravno uletio mudri dubrovački biskup, koji je sastavio neki apel i onda je biskup pokupio gloriu, što bi se reklo, a ovi inicijatori koji su to pokrenuli su ostali u drugome planu.

Tea Gorjanc Prelević: Ja bih sad zamolila Veseljka i Marjana da nam kažu o počecima tog sukoba. Kako je to izgledalo, da li se očekivalo, da li se znalo da će tad' da počne? Nešto o vašim sećanjima od toga kako ste ušli u taj rat.

Veseljko Koprivica: Sve vas srdačno pozdravljam. Ja ću pokušati kroz svoje lično iskustvo da podsjetim na te nemile događaje. Pošto sam novinar, prvo da počnemo od novinara i medija jer sam pristalica onog stava da je prvo počelo ubijanje riječima, pa onda oružjem i da samo podsjetim da je čovjek jedino živo biće koje se izmislilo model kako sebe da uništava – to je rat. Prvoborci ratnog huškanja bili su novinari Pobjede i Televizije Crne Gore i nikšićkih novinara. Oni su huškali na rat, širili vjersku mržnju i objavljivali

svakakve neistine. Evo naslova samo neki testovi iz Pobjede iz tog vremena. Božidar Babić: Na silu silom; Dubrovnik „brane“ Kurdi; Ustaše bježe, pale i pljačkaju; Iz Nikšića nove kolone dobrovoljaca; Dubrovnik uskoro libertas; Ustaše silovale djevojčicu. Milo Đukanović: Dobićemo nametnutni rat; Sve je na nišanu; Kako se brani Crna Gora; Mir smeta vojsci; Katastrofa „ šarene vojske “. Pobjeda je objavila tri brošure naslovljene – Rat za mir i to su istorije ratnohušakačkog novinarastva. U bibliotekama neko je uništio ratnohušakačke strane Pobjede, a kasete su iz Državne televizije Crne Gore davno isparile. Kada smo objavili informaciju o 16 crnogorskih novinara, ratnih hušakača, da će im se možda tužiti u Hagu. Njih osmorica su me tužili, Pobjeda. Tražili su za duševne patnje, za klevetu stotinu hiljada tadašnjih njemačkih maraka. Suđenje je trajalo godinama, Tea je u to detaljno upoznata, kao i moje kolege iz Monitora. Stigao sam do suda u Strazburu i oslobođen svih tužbi. Svašta sam zbog toga preživio, zajedno sa svojom porodicom. O tome sa pripremio knjigu Proces ali ne Kafkin. U Crnoj Gori su ljudi u avgustu 1991. godine protekli u znaku mobilizacija. Među onima koji su obukli uniforme JNA bilo je mnogo nedoumica. Koju oni zemlju treba da brane i protiv koga da to čine? Bivši crnogorski predsjednik Momir Bulatović je prozivao svenarodni rat protiv pomamljenog ustaštva. Premijer Milo Đukanović govorio je da je zbog šahovnice zamrzio šah i da ćemo za sva vremena se razgraničiti sa Hrvatskom. Svetozar Marović, tada visoki funkcioner Demokratske partije socijalista, govorio je – Ovo je rat za mir. Mirotvorcima i analitičarima je i prije nego što je Dubrovnik napadnut bilo jasno da se radi o projektu Velike Srbije i razaranju Jugoslavije. U Crnoj Gori bio je jak i antiratni pokret, npr. na Cetinju su Liberali predvodili veliki antiratni miting, demokratska pozicija za suverenu Crnu Goru. Tog 1. februara 1992. godine iz hiljada grla orilo se – Sa Lovćena vila kliče, oprostite nam Dubrovniče. Napad na Dubrovnik je jedna ružna stranica crnogorske istorije jer Crnogorci nikad nisu bili osvajači. Mi smo uvijek vodili neke odbrambene ratove, barem tako tvrdi istoričari. Prema zvaničnim podacima najmanje dvadeset hiljada vojnika i rezervista iz Crne Gore učestvovalo je u opsadi Dubrovnika, 165 njih je poginulo, kasnije se pojavila informacija da ih je bilo 176. Najmanje tri puta toliko se vratilo sa ratišta sa nekim teškim oblikom invaliditeta i nažalost te stradale niko odavno ne pominje, osim njihovih porodica. Kako sam se našao na Dubrovačkom ratištu? Kao i mnogi drugi. Kao novinar, koji je pisao protiv rada, radio sam u Monitoru. Evo svjedoci su Milka i Luko, mi smo veliki broj antiratnih tekstova, tako da ih nazovem, napisali. Bili smo državni neprijatelji broj jedan. Bili smo za suverenu i demokratsku Crnu Goru, kad je već Jugoslavija bila pred raspadom. Svega oko, teško je to u procentima izraziti ali 10 do 15 rezervista. Ostale smo pokušavali da ih u tome spriječimo, prijetili su nam da neemo dočekati jutro ako ne budemo ćutali. Ta vojska sastavljena od rezervista, vojnika JNA, bila je van svakakve kontrole starješina, u svakakvim uniformama, četničkim, željezničkim, čak i oni hrvatske vojske. Jedan je imao, kad govorim o pljačkama, punu čuturu zlata, lančića i prstena. On se time hvalio, mi zgražavali. Evo ga radi u Gintašu na pijaci, da ne pominjem ime. Kad smo u januaru mobilisani na Ravnom, mnogi su govorili sramota nas je šta se sve radilo na Dubrovačkom ratištu, da nas neko pozove, otišli bismo rado u radnu akciju da obnavljamo Konavle. O tim događajima objavio sam knjigu Operacija Dubrovnik, Sve je bilo meta. Treće izdanje je objavljeno u Zagrebu. Prvo sam u Monitoru objavio feljton ubrzo nakon povratka sa ratišta, a Sarajevsko oslobođenje i beogradski Danas objavili su opširne feljtone o tome, tako da je u bivšoj Jugoslaviji veliki broj upoznat. Pokušao sam da pišem istinu i mislim da sam u tome uspio ali dobro. U knjizi sam, naravno, prećutao mnogo pojedinosti zbog porodica ljudi koji su tamo stradali, da to preskočim. Dešavale su se i neobične stvari, npr. u Čepikućama na nas su pucali tenkisti iz Pljevalja, tada je poginuo jedan vojnik. Pošto smo dobijali Pobjedu na ratištu i u tim čituljama pisalo je koji su stradali ili čisteći oružje ili sami između sebe, da su poginuli od sutaške ruke. Nas je to iznenađivalo ali mediju su to tada tako radili. Bio sam očevidac kada je pao helikopter u Konavlu i kada je poginuo Krsto Đurović, koji je bio protiv rata, o čemu je pričao i Petar Poljanić, konzul Hrvatske u Crnoj Gori. Kontraadmiral Krsto Đurović bio je

komandant garnizona u Kumboru i protivio se agresiji na Dubrovnik. Zvaničnu verziju tog tragičnog događaja, koji ispisuje tadašnji Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, kako je letjelicu oborila neprijateljska hrvatska strana. Odmah su mnogi posumnjali koji smo bili očevici.

Tea Gorjanc Prelević: Jedna stvar koju je Veseljko napisao u knjizi, koja mi se čini vrlo ilustrativnom o toj propagandi, netačnom izveštavanju Pobjede je vest da je 1. oktobra i tokom noći da su snage JNA ubile u Konavlima već prvog dana ratne operacije između pet stotina i sedam stotina „šarene vojske Frane Tuđmana“, da su Kupari srušeni sa zemljom i da je srušen reptitor na Srđu. Od te tri tvrdnje samo je jedna bila tačna da je srušen repetitor ali ove druge dve su daleko od istine. Marjane, sinoć ste mi rekli da kada ste vi pošli na teritoriju Hrvatske dugo niste videli ni jednog hrvatskog vojnika. Možete li nešto da nam kažete o Vašim sećanjima na to vreme?

Marjan Šantić: Ja bih prije nego što odgovorim na to pitanje, da vam nešto kažem, a možda i zaboravim što ste me pitali. Ja sam, pokušaću da vas ne gnjavim. Moram spomenuti 1984. godina kad je zbog jednog jakog pljuska, a to vama nikad nisam spomenuo, krenuo da se sklonim u jednu zgradu i upao sam na testove odabranih najboljih koji su polagali političku nastavu i da bi me valjda ismijali, ajde već kad si se sklonio sa iše, polaži i ti. Tu je meni bila pogibija za ovo o čemu mi sad pričamo jer sam testove uradio bolje nego svi oni zajedno. Kao takav dopao sam u obezbeđenje Jokića i Zeca. To lično obezbeđenje nije ono koje vi stojte uz njih i pazite da im se ništa na desi. Ja ih skoro nisam ni gledao. Ovo naše obezbeđenje se sastojalo od 20 vojnika, 10 vojnika je obezbeđivalo tu teritoriju i nekoliko puta smo upozoravani u slučaju napada hrvatskih vojnika i hrvatskog helikoptera da mi ostajemo u odstupnici, što znači – vi ćete poginuti. S obzirom na to da sam znao da su tih desetak od nas 20, momci vrlo inteligentni i pametni, ne znam koliko bi mi ikoga zaštitili. Možda vrzmalo nam se po glavi kuda ćemo pobjeći, da i mi spasimo glavu. Iskreno da vam kažem, ona druga destorica, da ih sad ne spominjem, oni su se bavili krađom. Sve to što su krali kroz Konavle, kroz Cavtat, kroz Kupare, to je išlo za Crnu Goru i za Kosovo, a imali su svoj interni dogovor kako će prilikom prodaje svega toga izdijeliti te pare. Kad sam zamolio jednoga čovjeka, koji je tu iz Boke, koji je rodom iz Hrvatske da me prebaci do Boke da pođem kući da se okupam, da se sredim, on je rekao – nema mjesta, krcat sam ti do glave. Krcat, nije bio krcat ljudi. To obezbeđenje, ja sam dva mjeseca prije ovoga rata, završio u Radoviće kao rezervista ranijih godina posle služenja vojske, zvali su nas u rezervu svakih 5, 6, 7, 8 godina i zaborave na vas. Međutim kako se približavalo ovo u što ja ni u snu nisam vjerovao, sve češće su nas zvali, tako da sam ovaj poziv dva mjeseca prije ovoga rata da dođem u rezervu, prihvatio kao nešto sasvim normalno, uobičajeno. Međutim, kad su topovi počeli danonoćno da pucaju, svaku granatu čujete tri puta, kad se ispali, kad vam proleti iznad glave i kad padne u Dubrovnik.

Petar Pejaković: Odakle su pucali?

Marjan Šantić: Pucali su sa Luštice i ti momci koji su dolazili u Radoviće u našu kasarnu, oni su bili isrpljeni do maksimuma ali na licima su itekako bili zadovoljni, prezadovoljni jer su izvršavali svoj zadatak. Kad bih ih ja pitao – Zna li vi da ubijate ljude sa druge strane? Ma muči boga ti, ko zna đe to pada. U tom bombardovanju danima je gorela, oni su rekli benzinska stanica u globalu nebo je bilo crveno, videla se ogromna vatra pa sam ja zaključio da vjerovatno i jeste ta benzinska stanica. Morao sam, kad sam došao u Dubrovnik, da vam sad ne pričam jesam li ja to mogao izbjeći da pođem, jesam li znao. Znao sam da se ratuje ali htio sam da zaštitim svoju porodicu jer su mi prijeli da će ih pobiti, ako ne izvršavam to što moram. Na granici sa Hrvatskom mi je vojnik rekao jer je vidio da se dvoumim da li da uđem ili ne – Vidiš ove momke, ako kreneš da ideš, pucaće ti u leđa. Nije mi se svidio taj njihov pogled, to je bilo pijano ili drogirano, đavo će bi ga znao. Dobro što će mene ubiti nego posle mene. Mada sam ja, iskren da budem,

porodici već rekao kuda će bježati ako krenu da raščičavaju grad Kotor jer su postavljali na komandna mjesta ljude koji su imali zaduženje da ubijaju pojedine ljude u gradu i pljačkaju njihove kuće, a nekima je i obećavano da se naslediti tu kuću od toga čovjeka, ako ga raščiste. Kad sam došao na dubrovačko ratište i pitao neke moje prijatelje što im je najteže bilo što su zatekli u Konavle. Jedan mi je rekao – Najteže mi je bilo kad sam išao u pretraživanje kuće jer su tražili oružje, ovo, ono, najteže mi je palo sakrivene igračke iza bojlera. Drugi mi je rekao da su se ljudi zakopavali toliko plitko da prilikom prvih kiša su izvirivale njihove ruke i noge.

Petar Pejaković: Pričali smo sinoć, meni se učinilo možda važno da podijelim to sa vama svima da to nije bila okupacija čitave te teritorije, da je niste tako doživljavali.

Zlatko Bagoje: Te cijele teritorije Dubrovnika kad sam se vratio, kad je sve bilo okupirano i svi ti ljudi s kojima sam pričao, koji su bili tamo pod tom čizmom. Ja ne smatram da je to bila neka okupacija, neka okupacija klasična. To je bio pravi zatvor, zatvor tih ljudi. Ti se ljudi nijesu mogli iako su oni svi bili civili, većinom starci po Konavlima gori, najviše jer sam po Konavlima gore pa znam. Oni se nisu mogli kretati, on je živio u sebe doma, ako mu nije izgorila kuća onda se vratio recimo iz Kroatija i živio doma, ja ih znam masu. On je samo u toj kući mogao, nije imao vanka susjeda da izađe, niti je smio poći orbađivati u polje nešto i tako, samo je mogao nešto oko doma raditi. Morao se svaki dan prijavljivati u komandna mjesta, tamo su se ti ljudi prijavljivali. Jednostavno nisu ništa smjeli, oni su bili potpuno zarobljeni, eto bili su odvezani ali su bili potpuno zatočeni na neki način. Nije to bila neka okupacija da je došla neka vojska pa da je pustila tamo narod da radi svoj posao i da živi, da privređiva koliko može. Inače kad smo već kod toga pitanja, mislim da ovaj cili rat na dubrovačkom području se ne može nazvati rat nego terorističkim činom. Za rat bi trebalo da su dvije vojske na neki način. Naša hrvatska strana, evo ja znam u Konavlima to da ja vama govorim kako smo mi bili naoružani, organizirani... Govorio sam jedan put nekome haškom istražitelju u Dubrovniku pa mi nije vjerovao, smiješno. Baš ništa da se radi od iskopanih puški iz pećina iz Drugoga svjetskoga rata da se time pruži otpor tenkovima i tako, baš nemoguća misija. Tako da jednostavno nije sa ove ovamo strane nije nikakva postojala vojska. Tek 1992. godine ali od 1991. godine do samoga kraja, to su bile, ne znam kako bih to nazvao... Policija je, točno, policija bila organizirana. Znamo šta je policija, policija je sa laganim naoružanjem, radi policijske poslove, nije policija stvorena da ratuje sa vojskom. Tako da sami taj rat u Dubrovniku ili tamo u području ne smatram nekim kalisčnim ratom. 1992. godine su se već stvari malo izmijenila, onda je postojala hrvatska vojska, onda je postojalo sve i tako.

Tea Gorjanc Prelević: Ja bih predložila samo sad sledeću stvar. Imamo već interesovanje publike, rekla bih da smo se dogovorili, ostavićemo sat vremena za diskusiju. Počinje taj sat za koji minut, pa bih vas zamolila sve da kažete najjače svoje doživljaje iz rata, koje smo propustili da vas pitamo ili da čujemo, da onda damo reč publici, da onda završimo susret sa onim kako se osećate sada i sa porukama za nas sada i za buduće generacije. Gorane, izvolite.

Goran Žuvela: Ja bih vam samo htio reći u prvih sedam dana agresije na Dubrovnik, 27 poginulih, a 2 ranjena. Āe smo mi onda pružili otpor? Koji otpor, što je rekao Zlatko? Stojiš s lovačkom puškom, nema šanse. Dubrovnik je specifičan grad, biser na svijetu ne u Hrvatskoj. Dubrovnik je jedini grad koji je bio zatvoren sa svih strana, s kopna, s mora, iz zraka. Vukovar je imao bekstejdž, mogli su bježati prema Vinkovcima, prema Nuštru. Dubrovnik nije mogao pobjeći nigdje, Dubrovnik nikada prirodno nigdje nije graničio sa Hrvatskom, dok se sada nije napravio Pelješki most. Mi smo zaista specifični. Zato nam se dogodilo to što nam se dogodilo. Ti iz Dubrovnika nisi mogao pobjeći nigdje, mogao si ući u more i plivat'.

Jedna stvar, more nas je spasilo, došlo bi do zaraze. Mogli smo poljevat zahod. Zaista je ta 1991. godina bila jako topla, tako da su se ljudi kupali, prali, poljevali. Došlo bi do katastrofe, do zaraze. More nam je učinilo čudo. Te godine nas je stvarno Bog pogledao što se tiče toplote. Tek iza Svetog Nikole je prvi dan bila bura. Sjećam se kao da je juče bilo, da ne govorim od godinama. Točno tako.

Marjan Šantić: Što je najstrašnije što sam ja doživio u ovome ratu, a sve je strašno. Ta komanda, koju smo mi obezbjeđivali, izgledala je ovako. Oko komande bačale su se bombe, lovila se sa tim bombama riba, vojnici su skakali da hvataju tu ribu da je posle gradelaju. Ova naša jedinica, tu su bile dvije Titove vile. Jedna je jela boraniju koja je prije toga bila na pod. Govorim o Kuparima. Mi smo trebali to da jedemo, tih 10 momaka okolo dijelili su dva mesna doručka. Pucalo se na znakove, a sva šuma je bila izrešetana od topovskih granata i pušanih zrna iz Cavtata, to znači sa početka rata. Pošto su to posebni hodnici, tu se uvijek čula sa mora, pošto su Titove vile, stravični zvuk. Vojnici su bili pobačani po onih šuma pijani i drogirani, noga tamo, ovamo. Više smo se bojali, barem ja lično. Ja se nisam bojao ovih helikoptera izmišljenih, znao sam da su izmišljeni. Bojao sam se ovih pijanih koji su sve metke potrošili kad su krenuli na Kupare. Mi u Cavtat nisu svraćali.

Tea Gorjanc Prelević: Je li ih ko sprečavao, je li ih ko kažnjavao?

Marjan Šantić: Niko iz te komande nije izašao da kaže što to ljudi činite ili da kazni te ili nemojte piti. Ma kakvi, kao da je u tu komandu pustinja. Sad ću vam nešto reći, ja sam vojno se zakleo da ja ne smijem pričati šta se dešavalo u tu komandu stalno i zaista mi je trebalo 6 mjeseci da odgovorim da li ću učestvovati na ovoj tribini ili ne. Zašto? Briga me, što je neko prije rekao, za mene. Nego su oni i tada prijetili mojoj porodici i naravno da se i ja sad bojim što će se desiti mojoj porodici kad dođem doma. Jer ja sa tim ljudima, koje bi sad trebalo nekako okriviti, ja moram živjeti do kraja života. Ti ljudi su mi i čistač, i doktor i inženjeri i đe god se okreneš i na koja god vrata uđeš, tu su ljudi koji su učestvovali u tom ratu. Ionako su mi pola od tih vrata zatvorena, kako će biti posle ove tribine. Hvala vam.

Tea Gorjanc Prelević: Luko, hoćete li Vi?

Luko Brailo: Ima bezbroj tih, svaki dan je bio drugačiji, svaki dan i svaka, kad govorimo o bitkama i tim stvarima, tu detalji odlučuju i neka ispričaju ljudi koji su vodili stvarno ljute bitke, neka to ostane zabilježene. Ja ću vam reći, meni je najteže bilo, 7.11.1991. godine kad sam ženu i djecu otpratio na brod, kad su otišli iz Dubrovnika. Jedan od zadnjih brodova. U tom trenutku i u tim trenucima, ovaj 6.12. je stvarno čudesan po svojoj sadržini, po karakteru, po ovome i onome. Najteže razdoblje u Dubrovniku je bilo, evo oni su rekli. Dakle, od 8. do 15. 11. To je definitivno najteže razdoblje bilo. Ja tada nisam bio siguran hoću li ženu i djecu ikad više u životu vidjeti. Taj mi je dan bio najteži i tad sam se doma sam sa sobom napio. Ujutro su mi rekli da su otišli, da su na sigurnome i da ću nastaviti da radim svoj posao. Hvala Bogu, pogledao nas je Bog i nas i mene. Danas imam predivno troje unučadi, dva sveučilišna profesora tu i to je to. To mi je stvarno ostalo kao velika, velika, velika uspomena.

Tea Gorjanc Prelević: Sinoć smo razgovarali i zamolila sam Luka da nešto kaže o tome kako su preživljavali, pa ste mi pričali kolika je vrednost litra vode. Kako je to izgledalo kada je Dubrovnik zapravo granatiran od 1. oktobra, tada je ostao bez struje i vode.

Luko Brailo: Bez struje, ne mogu pumpe raditi, ne može voda ići, to je klasika, to se pokazuje sad nesretnicima, nažalost u Ukrajini. To je sve kad dođu od tamo te slike, mi koji smo prošli to stvarno preživljavamo na poseban način. Često se zaboravlja, rat je na dubrovačkom području potrajao od 1991.

do iza Dejtona, tek nakon Rambujea 1996. je vojska povučena. To je pet godina, naravno najgore stvari su se dogodile ovih prvih godinu dana ali kad si ti stalno pod tenzijom, onda je to užas jedan i tu ima tri milijarde stvari za pričati. Ne bih radi ove mlađe čeljadi ali bilo je i smiješnih situacija, životnih u tom trenutku. Recimo, naučiš kako od litre vode možeš oprati i zube i lice i očistiti uši i tijelo sve malo po malo, kako možeš biti sretan kad dobiješ fetu kruha i paštetu, kako je to lijepo kad je podijeliš sa nekim pa kad dođe Goran odnekud, donese dvije kutije cigara pa je da tebi, a ti je dijeliš sa ekipom. Da se ne igramo škole, sve je što se moglo popiti tada u Dubrovniku se popilo. Kruškovac, konjak i sve, sve živo.

Tea Gorjanc Prelević: Ima jedna stvar koju ne bih da zaboravimo upravo zbog mladih ovde, ima novinara i budućih novinara. Govorili ste mi o 6. decembru o danu kada je Dubrovnik zasut sa najvećim brojem granata u jednoj jedinici vremena ali te granate su padale i do 1995. godine i tog dana, Vi mi govorite, gde ste bili i kad je Pavo stradao i da ste bili u redakciji. To je bilo strašno što ste Vi meni ispričali. Onda govorite: „ Ja samo mislim kako ću ... " ja kažem: „ ... spasiti glavu ". Vi kažete: „ Ne, nego kako ću vest da pošaljem ". Rekli ste mi još jednu stvar da čovek tada adrenalinski reaguje.

Luko Brailo: Adrenalin u trenucima promijeni svako stvorenje koje si znao, poznao do rata, u ratnim uvjetima ga promijeni totalno. Sad ili na bolju ili na dobriju stranu ili na lošiju, ono što sam maloprije govorio. Recimo, konkretno 6. decembra, ja sam noćio kod moga šogora na Prijekovu i oko deset i po je bilo kao neko tobožnje zatišje i sad nakon, naša ulazna vrata je ujutro u sedam i dvadeset pet pogodila granata, a u osam i nešto je pogodila krov. Mi smo dole bili u nekoj maloj izbici, ja sam u neka doba izludio i deset i po, kad je bio taj prekid, strčao sam kroz Palmotićevo, donji dio Prijekoga i došao na Stradun. Na Stradunu se činila tolika čistina, a toliko je to užas jer je to sa Žarkovice vidljivo, optički je tu, kao na dlanu. Kad sam trčao kroz ulice i onda sam naišao na, nažalost, pokojnoga moga kolegu fotoreporetra Mila Kovača, uplakanog kako snima i kaže – evo sad su odnijeli Pava. Tu sam pošao u općinu, tamo su me izblefirali ovi od Pera Poljanića ekipa. Onda sam ja odatle zvao telefon, ovi su sa radija zvali Slobodnu i tako smo sve bili sve do negdje do predveče, do pet sati smo gledali biti negdje zaštićeni da ne pogodi, a opet da imaš kakav takav pregled situacije šta se događa. Onda smo kasnije kad su bile te pauze, kad su počeli ti razgovori Pariz, UNESCO, Beograd, Zagreb, čudesa, kad su bile stvarno te pauze, onda smo obišli u tri navrata cijeli grad i vidili što se dogodilo. Ja znam kad sam uveče izvještavao da sam zaboravio spomenuti da velika fontana ima veliku rupu gore na kupoli i to sam sebi nikad neću oprostiti.

Goran Žuvela: Taj dan, 6.12. granatiranje je prestalo popodne, međutim cijeli grad je gorio i sad da ne crnimo, ima toliko pozitivnih ljudi. Neko je bio mobiliziran sa strane Crne Gore, Srbije, ne znam odakle. 38 granata je nađeno u gradu Dubrovniku jer nisu aktivirali fosfor, Dubrovnik bi izgorio. Neko je imao toliki obraz da je prevario tog zapovjednika, komandanta, one su došle u Dubrovnik i taj fosfor nije zapalio. Da je još 38 granata u srce grada udarilo, fosfor koji gori, Dubrovnik bi izgorio. Neko je imao toliko obraza, svaka mu čast. Neće se to nikad doznati ko je, trebalo bi čovjeku podignuti spomenik. Grad bi izgorio, grad se gasilo naveče sa pumpama, do zore se, Luko, gasilo, sjećaš se? 38 komada, točno vam govorim, iz prve ruke jer sam bio tamo. 38 granata, neko nije aktivirao fosfor i svaka mu čast. Dao mu Bog zdravlja i njemu i cijeloj obitelji. Neko je bio izuzetno korektan, a sigurno je ugrozio svoj život time što nije poslušao naredbu čime da gađa, ovo što je pričao Marjan. Da je njega taj njegov komandant vidio, imao bi strašan problem, a nas je spasio. Svaka mu čast. To je jedan od detalja, koji ljudi ne pričaju i ne znaju. Hvala.

Zlatko Bagoje: Na Zvekovicu smo došli i tu se vidi grad, to je jedno mjesto odakle se vidi stari grad sa magistrale. Ovi koji su me vodili, vodili su me dva oficira u nekome našem ukradenome golfu, tamo su bila razvaljena vrata. Znam ja i čiji je, poslije sam saznao. Oni su se zaustavili na Zvekovici i njih je to

iznenadilo, tu dvojicu koji su me vodili i pitali su tamo na Zvekovicu jednoga rezervistu, koji se tu našao, šta je ovo. Kaže – bomardujemo. Ja sam tada bio u velikom šoku, nisam znao ni đe me vode, ni što se događa. Stvarno mi je bio to psihički možda najteži dan jer je nešto nad mojom glavom visilo. Nisam ja imao pojma šta će se sa mnom dogoditi, ni gdje ću biti. Tada kad sam vidio da gori grad, cijeli grad u dimu, ja sam mislio da više ništa neće tamo biti. Kad sam došao u Bileću, kad sam se sastavio sa ovim drugim ljudima, za taj podatak kad su me pitali znam li išta u Dubrovniku. Ja sam rekao da ne znam ništa, to nisam htio reći tim ljudima uopće gore da nemaju takav, tim mojim zarobljenicima, što ću im reći da je gorio grad. Pa nisam mogao.

Petar Pejaković: Oni što su se obradovali, prenijeli ste im da su drugi koji su bili sa vama...?

Zlatko Bagoje: Vratio sam se bio na 6.12, međutim ja sam u Bileći proveo tri dana, to se zove izolator, tri, ne znam više koliko, nije bitno. To su neki rešetkama ograđeni, jedna prostorija koja je ispresijecana rešetkama toliko da može stati da jedan kat krevet i ispred vas je rešetka. Vi možete kroz te rešetke komunicirati sa drugim zarobljenicima. Tu sam bio tri dana i onda su me sastavili kako te navodno, oni su meni govorili da će da sklone, tada sam imao veliki šok, mislim da sam počeo gubit razum tada, siguran sam. To je već bio došao u Morinj na Međunarodni Crveni križ registrirao nas, biće razmjenjena, svi za sve. Bio sam u teškoj tada situaciji, a ja sam u biti sklonjen jer u Bileću nisam došao. Nisu me vidjeli ostali koji su bili na razmjenju, a ovi su dolje mislili da sam pošao, ovi moji su mislili da sam pošao doma. Tako da sam bio tada u šoku, međutim kad su nas sastavili, tu su bili Konavljani sa brda gore. Oni su za njihovih 7-8 ljudi, ti su ljudi bili zarobljeni i dovedeni su u Morinj, a ovi su kad su došli odvedeni u Bileću. Mislili su da su mrtvi. Tu je bila njihova mladost iz sela, to su sela gore, možete misliti koliko ih je. Tu su većinom i rodbinski povezani i ovo i ono. Onda je to bilo kad sam ja došao, znaš li što za ovoga; govorim ja - znam, živi u Morinju; znaš li za ovoga; živi u Morinj. To je bilo, ljudi moji, jedno oduševljenje. Sve je bilo ushićeni, ti su ljudi bili sretni, to je bila njihova rodbina, to je bila baš nekakva stvar koja mi se gore dogodila između toga svega jada. Što se tiče Morinja, mogu se vratiti na početak. Maloprije sam stao, sad ću pričati malo više. Tamo smo dovedeni, maltretirani, prve dane, to je bilo strašno. Dolazili su neki, valjda s Čuka, mlatili nas, udarali, bilo je strašno. Prve dane normalno, kako je vrijeme odmicalo. Mi, prva grupa, koji smo zarobljeni, kao nekakvi branitelji, kao neki uopće sposobni ljudi. Kasnije koji su dolazili, to su bili puki starci civili. Njih nisu tukli, ni mlatili. Isto su maltretirali, to je bio način ponašanja, dosta ponižavaju, to je neko osmislio. Mi smo stajali, kad se kaže otvoraj vrata, morali smo stati sa glavom okrenutom prema zidu. Najčešće nemaš pojma ni ko te je tukao ni ništa. Nisi recimo mogao izaći kroz vrata u motelu, to je sve tako bilo.

Tea Gorjanc Prelević: Ono što je rekao na početku Petar je, za mene, bilo posebno upečatljivo, da ste vi bili zapravo izloženu sistemskom teroru, zastraživanju, lažnim egzekucijama, mislili su da ljude odvođe ne streljanje, baš na psihičkom mučenju. Mislim da je to jedan važan podatak zbog toga što se u cnrogorskoj javnosti može čuti kako u Morinju niko nije ubijen i kako je tamo tretman bio zapravo hotelski. Vi ste, zapravo, ubijeni psihički na desetine puta.

Zlatko Bagoje: Bilo je, to znamo da je to sistemski bilo. Kad smo dovedeni, dovedeni smo u jedan objekat, onda su nas vodili kao na ispitivanje i u drugi objekat. Prvi dan je to ovako izgledalo, dođe prozove vas neki policajac i on vas sprovodi dolje, onda kad krene dolje onda ispali kratki rafal u zrak, a onda onaj gore kaže – laka mu crna zemlja. Taj se čovjekk više ne vraća k nama tako da smo mi dobili informaciju da je taj čovjek ubijen jer normalno, šta ćeš misliti. Normalno, teško je čekati svoj red kad će se ići na to ispitivanje. Dobro, kasnije kad ideš na ispitivanje, vrate te u u neku drugu. To je napravljeno, kako bih rekao, sistemski.

Sve ovo što nijesmo imali nikakvih uvjeta pa ni hrane dovoljno ali najviše nismo imali ni wc papira. Ja moram reći da je to ipak neko sve namjerno. Ne može meni niko reći da nema nekakvog papira, wc papira, da nije neko mogao dovesti, tu ima 150 ljudi, da se nije moglo dovesti. Osuđen je taj najniži rang koji je kriv za samoizvršavanje batinanja, drugo ništa nije procesuirano.

Tea Gorjanc Prelević: Ja bih sada zamolila Veseljka i Marjana da još po nešto dodaju i da se onda obratimo publici.

Zlatko Bagoje: Ja sad malo nijesam bio spreman za ovaj govor, pogotovo ne ovako. Moram reći u tomu Morinju, kako bih rekao, bilo je i dobrih stvari, dobrih ljudi, dobrih ljudi, dobrih pojava. Rekao sam pa ću sad ovdje ponoviti – u velikoj tami i najmanje svjetlo sja daleko, kao neka zvijezda. Reći ću vam isto jednu priču kako sam jedno veče došao u neku kriznu situaciju, nisam znao što mi je sa obitelji. Bio je jedan čovjek, stražar, koji je bio dobar čovjek i s kojim su ljudi stupili u kontakt da im pozove neku rodbinu. Nije on mogao zvati u Hrvatsku ali je mogao zvati u Bosnu pa je rekao da je živ čovjek i ovo i ono, dobivali tako neke informacije preko jednoga stražara. Ta informacija da su vaši živi ili da vi prenesete da ste živi, to je nemjerljivo, to se ne može ni sa čim izmjeriti. Tako sam ja jedno veče kad sam došao u jenu kriznu situaciju, nakon razgovora sa nekim mojim kolegom, a samo smo mogli razgovarati kad su ti ljudi bili, ti takvi bolji stražari. Mi nismo smjeli razgovarati između sebe. Nisam znao šta mi je sa obitelji precizno i onda sam zazvao jednog stražara vanka da mi ti pomogne. On mi je pomogao, saznao će mi je obitelj preko nekih ljudi iz Boke Kotorske i što je najzanimljivije taj je čovjek ovdje danas sa nama i evo ako možete, to je gospodar Mladen Proročić. Eto, samo sam to htio reći. Možemo mi posle pričati od dobrim stvarima i ovako.

Tea Gorjanc Prelević: Rekli ste kada je Mladenova smena bila onda ste mogli da razgovarate međusobno, to inače nije bilo moguće.

Zlatko Bagoje: Da, čak je bilo i pjevanja, Šikić je pjevao jedanput. Nije bilo moguće, ne mogu reći da nije bilo za svih stražara. Neki su dozvoljavali razgovor, neki su dozvoljavali šetnju okolo, neki nijesu ništa od toga. Kad je bio Mladen na straži i bio je sa njim još jedan gospodar Rajko, ja na muku sad više ne znam, kad su oni dvojica na smjeni bili, mi smo bili relativno slobodni ljudi. Mislim sve te stvari i pričanje i ovo, tako da smo mi i čekali. On je bio gore u dva, taj objekat broj dva. Mi smo imali sreću što je on. Samo smo zato bili razlika sa ovima dolje jer smo sve čekali da trebamo obaviti nuždu, čekamo kad će on biti da bismo otišli da bismo lakše prošli. Donosio nam je cigare, što je puno važnije u takvim situacijama nego da vam neko da ljekove, apaurin ili nemam pojam. On je donosio cigare kad je on bio na smjeni. Svaki dan je podijelio, nas je bilo 80 unutra. Ja ću vama sad i njemu ću prema svima vama reći – hvala.

Tea Gorjanc Prelević: Da li bi neko želeo da doda nešto pre nego što pozovemo publiku da nam se obrati?

Marjan Šantić: 1997. sa ratište u Kupare 4 vojnika ukrala Reno 4 i voze ga na felme, nema guma, a vlasnik Renoa 4 trči za njima i oni prođu kroz vojnu policiju i naravno, vojna policija zaustavi čovjeka. Međutim dok se sve to dešavalo non stop se puca oko glave, zvijuću meci. Na vojni džip 4 vojnika pucaju na prase oko njega da ga prepadnu, a na prase piše Slobo. Prase je izgubilo glavu ali nije od metaka. Još ću da kažem ovo. S druge strane Kupara u smjeru Dubrovnika, momak postavlja mine koje se aktiviraju kad pješadija ide uz brdo i kao svaka avetinja ugazi na taj konop koji je aktivirao jednu minu, možda na dva metra od njega. Ni ogrebotinu nije imao.

Tea Gorjanc Prelević: Hvala, Marjane. Marjanov iskaz ćete pročitati u našoj publikaciji. Hvala. Ovim završavamo, ovo je prvi deo, pozivamo vas da se uključite. Budo Minić, advokat, već se prijavio, ima potrebu da nešto kaže. Izvoli.

Budo Minić: Ja sam daleko od klasičnog vjernika jer sam formiran u onom nemarnom režimu, kako ove demokrate današnje kažu u SFRJ. Već sam se jednom ispovjedio za jednu od svojih najvećih životnih grešaka, a imao sam ih dosta, da sam, a namjerno koristim ovaj termin sve ove decenije, objavio na ratište kao dobrovoljac.

Kažem jednom sam se ispovjedio kada sam nakon poslednjeg dana na Dubrovačkom ratištu, koji ću opisati u tri rečenice, prvi put se spustio jednog novogodišnjeg dana od onih tri iz Hercegovine u Dubrovnik i otišao u Muzej sobu branilaca Dubrovnika da napišem to što sam napisao.

Danas sam imao tri ročišta, dva su padala u ovaj termin pa sam ih odložio. Drago mi je da vidim ovdje i gospodina Luka. Prije skoro 20 godina sreo sam se ispred hotela Crna Gora sa Esadom Kočanom i zamolio sam ga da, pošto sam iz Monitora iz tog vremena čitao Lukove tekstove, ako može da stupi u vezu sa Lukom, jer rado bih otišao tamo gdje sam bio okupator i u te kuće u kojima sam bio i to bi bilo zanimljivo za zdraviji dio društava na prostoru bivše SFRJ jer kako sam opoziciono orjentisan, a ondašnji sam strarješina u MUP-u itd sam zaradio penziju sa 40 godina, znao sam da kažem da moja djeca, od kojih je moja najmlađa ćerkica brucoš danas sa nama ovdje, nikada ne mogu napraviti grešku koju je tata napravio iz iskustva koje tata prenosi. Ali, znaće da se i kad naprave grešku ponašaju onako kako to ponesu iz kuće. Dakle, otišao sam tamo da odam počast svojim ratnim neprijateljima, a kad sam odlazio ... Dakle, otišao sam u jedinicu koja je stradala u Čepikućama, tražio sam da idem u tu jedinicu. U Gromaču, selo iznad Dubrovnika, bili smo smješteni u prostoriju čiji su zidovi bili krvavi. Mještani su, kad su shvatili da sam neke svijesti specifične, objasnili da je to zbog međusobnog obračuna cetinjske jedinice gdje je jedan liberal nožem povrijeđen od svog druga iz te jedinice.

E sada, dolazi nam smjena Žabljačani i starješina jedinice me moli da ostanem sa njima još nekoliko dana da na tom prostoru gdje ima dosta stanovništva domicilnog uputim ih kako i šta jer ni to nije jednostavno ni nama koji smo to ... Ja sam im na to samo rekao da me porodica čeka, a vijesti koje su slali ovdje o tome kako nas gađaju, kako se mi krvavo borimo, što je sve bilo lažno, brine roditelje, djecu i suprugu i zato moram da odem. I onda ih povedem u kuću jednog mladog pomorca koji se, na sreću ili nesreću, zadesio u porodicu dvoje maloljetne djece i supruge koja je doživjela nervni slom u tim danima. U tu kuću sam ja provodio vrijeme kad god bih se spustio da propratim stanje na terenu, jer me to dvoje dječice osvojilo. Nijesu imali elementarnih uslova za život i hranu, žena koja je stravstveni pušač je suhu travu pušila i bili su iznenađeni kada sam ja uzeo za sebe trebovanje cigareta i donio im, pa djeci ono što je vojska dobijala... Da vam ne širim priču, završavam s ovim – kad ja odlazim i dovodim starješine sa Žabljaka, objašnjavam domaćinu i supruzi da ja odlazim ... moraću se potruditi da me suze ne osvoje... I kaže muž supruzi “Donesi mi ono”. I ona zatečena staje. A domaćin dodaje “Donesi, donesi”. I ona donosi flašu viskija na dnu za dvije čaše i kaže “Ovo smo bili ostavili ako se ovo ludilo završi i djeca nam preteknu, da popijemo supruga i ja. Ali, ja ovo hoću sa tobom da popijem”.

To je bio moj zdanji boravak kao komandira jedne jedinice slavne u tome što smo odradili, na mjestu gdje sam zbog onog što sam kasnije prolazio ovdje zbog svog građanskog aktivizma tvrdio, da bilo koje od moje petoro djece mora da bira gdje može da se sačuva od moje vlasti i medija, što me i opredjelilo da odem. Niska dječjih prstiju koju prave ustaše kako su krenuli ovamo, a ja po zakonu obavezan da svoj život izlažem opasnosti za zaštitu života drugih. Odziv regrutacije u mom Kolašinu 100 i nešto posto u Beogradu, znate koliko, hvata me ludilo, raspada mi se država, odjavim tamo ali, nakon mog boravka tvrdim da kada bi se i sada toj porodici ili porodicama jer je moj ujak ljekar pošao sa mnom i pomagao porodicama gdje su stari ljudi nemaju ljekare itd, e tu bi bili dočekani kao najrođeniji. A da vam ne pričam koje probleme imaju, kao moji sinovi, da postanu asistenti na fakultetu itd.

Drago bi mi bilo ako bih imao prilike sa ljudima koji su propatili tamo da razmijenimo informacije i doživljaje nečega čega se generalno stidim da sam bio dio toga i samo zahvalan roditeljima što su me formirali takvim da tamo nijesam podlegao onome što je bila pojava.

Izvinite što sam malo odužio, važno mi je bilo da pred ovim ljudima taj dio svoje biografije predočim.

Duško Mihailović: Dobar dan svima. Duško Mihailović, novinar Pobjede, ne te Pobjede koja stoji kod Vas, Luko u torbi.

Luko Brailo: Ja sam samo pokazao da ne bi ko promislio kako više tih primjeraka nema, ima, ima ih.

Duško Mihailović: Pominjao sam Morinj dosta danas i ja bih zamolio Zlatka i tebe Luko, Goran, pa i Marjana kao Kotoranina. Spomenobilježje.

Luko Brailo: Evo ja ću prvi. Nazvali ste to igrokazom, koja se dogodila unutar Vlade, pa su glavni preuzeli to nešto u svojim i ta je vijest živjela u hrvatskim medijima manje više kao što danas sve živi. Jedan dan niko više pod milim bogom ne spominje. Ako će se Morinj obilježavati, a trebalo bi, onda to mora biti suglasnost jednog i drugog Ministarstva, jedne i druge Vlade. Meni je bilo krivo, kao čovjeku koji oko toga nešto zna, tu nije bilo Akcije za ljudska prava, tu nije bilo Centra za građansko obrazovanje, tu nije bilo divnih žena iz Kotora koje godinama to rade. Neki su se političari slikali, a svi oni koji su ukazivali na to, tj. najveći dio onih koji su ukazivali na to što se u Morinju događalo, njih nije bilo, samo su se političari slikali. To je stvarno na kraju ispao jedan igrokaz, kako ste rekli, a onaj tamo tekst koji je napisan na toj ploči, to nema blage veze sa mozgom, nemojmo se igrati školice. To je naprosto pokušaj iskrivljavanja povijesnih činjenica. Evo cijeli dan pričamo. Ko se u ovoj dvorani djeća čuvene rečenice da je rat počeo zbog Prevlake? Evo cijelo smo jutro tu, niko živ pod milim bogom je nije spomenuo. Do 1991. godine, ako ja dobro znam, veliki broj ljudi u Crnoj Gori je znao za miholjsku Prevlaku kod Tivta, za ovu konavalsku, hrvatsku na ulazu u Boku, niko nije imao pojma. Dapaće, ona je u svim kartama označena kao oštra, poluotok, oštra. To što mi kolokvijalno zovemo svi Prevlakom, to je druga priča. Zbog te Prevlake je počeo rat, poginuli su ljudi, uništeno je jedno ogromno šodručje od Konavala do Slanoga, do dobrog dijela primorja, gomila vojske, niko živ pod milim bogom ne spominje ono radi čega se nije moglo živjeti. To pokazuje koliki je besmisao i kolikim je lažima bilo sve to skupa izorganizirano i provedeno.

Zlatko Bagoje: Nijesam bio na postavljanju ploče, nisam bio tu inače bih došao, nema priče. Ta ploča je ipak značila nekako nešto, ne zna što. Meni je to značilo, ja sam to doživio kao neku lijepu gestu više sa strane Crne Gore. To nije više ona Crna Gora, ona koja je bila 1991. godine, koja je tu zarobljavala ljude, mlatila, maltretirala. Sad je ovo druga Crna Gora koja stavlja ploču. Ja ne znam šta je pisalo na njoj, nisam bio pa ne znam. Stavlja tu neku ploču, da na neki način obilježi sjećanje na to, znači na neki način pokazuje žal zbog toga. Isto kao što je ovaj sad gospar ođe rekao, on je bio komandir, on je bio meni neprijatelj, bio je komandir neke vojske tamo. On je izrazio žaljenje, rekli ste da se generalno sramite. To je velika stvar, ja to cijenim, ne ja, nego mislim da svi to cijene. Mi jedino to možemo napraviti i Crna Gora je kroz tu ploču jedino mogla to napraviti. Opet je sad cirkus, igrokaz, sad oni tu ploču nešto dižu, ne znam više, ne pratim ali to opet nešto kaziva.

Marjan Šantić: Još si mene pitao što ja mislim o tome. Slažem se s tim da zakonski nije procedura ispoštovana ali tražiti proceduru za jednu ploču kad su hiljade i hiljade objekata po čitavoj Crnoj Gori napravljene bez ikakve procedure nego naoruk, zbilja je smiješno.

Milka Tadić: Želim da se zahvalim ljudima koji ovu temu drže u fokusu, mislim da je to jako važno, naročito sa ove crnogorske strane, zato što je sve ove tri decenije naš falsifikovanje istorije. Pokušaj zaborava, ko

je zaista odgovoran za Dubrovnik, šta se zaista dešavalo u Dubrovniku, pokušaj zaklanjanja iz samo velikosrpskog nacionalizma, koji je naravno bio u pozadini ali i zaborava da su mnogo koji danas govore na drugi način u stvari bili iza tog strašnog projekta. Mislim da je na nama svima, zbog toga da se prošlost ne bi ponavljala, zadatak da zaista ne zaboravimo ko su bili glavni akteri sa crnogorske strane ove priče i da, zato sam veoma zahvalna što s utu ljudi koji se sjećaju, što je tu Luko sa kojim smo skupa pratili ovu priču evo već decenijama, što je tu Veseljko koji je napisao ovu knjigu i da ne postoji ni jedan razlog da se bilo ko ko je odgovoran i ko je inspirator rata u Dubrovniku, amnestira. Bez obzira kakvu je ta osoba kasnije ulogu imala. Bojim se da je na čitavom Balkanu, ne samo u Crnoj Gori, taj proces amnestije odgovornih u toku i da su ljudi koji su bili inspiratori rata, nažalost i danas vladaju Crnom Gorom i Srbijom, koji su bili učesnici i inspiratori ovih strašnih zločina. Ova svjedočenja su toliko dragocjena i hvala vam što ste došli, hvala vam što ste rekli za ovih 38 granata jer da znamo da uvijek je bilo ljudi, hvala vam što ste pomenuli ovog stražara jer nismo skloni da crno bijelo posmatramo stvari. Prva ja, tih devedesetih, ko god je išao na ratište, za mene je on bio zločinac ali nije bilo tako. To je toliko sve slojevito i toliko važno da o tome govorimo i zato hvala vam što ste došli. Hvala ti, Tea, hvala vam svima što iskreno pričate o ovim godinama ali nemojmo da falsifikujemo istoriju i nemojmo da neke amnestiramo bez obzira na njihovu kasniju ulogu.

Ivan Medenica: Poštovanje svima. Ja sam Ivan Medenica, izvršni direktor Evropske asocijacije za prava i finansije. Prije svega da se zahvalim Akciji za ljudska prava i Praznom Prostoru za organizaciju ovakvog događaja. Smatram da je vrlo važno za prevenciju budućih događaja ovog tipa da se što više govori o tome i tema tranzicione pravde je nešto što bi trebalo aktuelizovati mnogo više nego što je to aktuelno trenutno u Crnoj Gori. Da se zahvalim i publici koja je prisutna jer smatram da svako ko pohađa ovakve događaje, manje podložan da ponovi slične greške koje su se desile devedesetih sa svih strana. Sad imam pitanje za sve govornike, pa ko smatra najpodobnijim da odgovori na to pitanje, neka odgovori. Pošto nisam bio ni živ za vrijeme tih događanja, ja sam 1995. godišta, mogu da ispratim retrospektivno šta se izdešavalo tih godina, mogu da pokušam da dam od sebe nešto da spriječim buduće ponavljanje toga. Šta bi vi mladim ljudima, koji su zrelih godina, da budu pozvani u rezerviste, kao što ste vi bili, rekli? Na koji način mogu da se odupru pozivu u vojsku, a protiv svoje volje?

Luko Brailo: Ako se liječnici mogu pozivati za neke medicinske zahvate da to iz ovih, iz onih razloga ne mogu uraditi, ne vidim nikakav razlog da neki momak, odrastao čovjek, ozbiljan. Evo, ja sam kad je počeo rat imao 41 godinu. Ko bi mene sa 41 godinom mogao natjerati da idem obući uniformu i da idem pucati po Herceg Novom, Pljevljima, Kolašinu, Podgorici? Moraš imati, prvo moraš neku knjigu u životu pročitati, moraš shvatiti situaciju i ko je taj koji ti izda narađenje gdje i kako i kad i zašto ideš. To su pitanja koji svako sam sa sobom, svaki pojedinac mora odgovoriti i onoga trenutak kad si ti iskren prema sebi, ti ćeš reći – ja neću ići. Pogledajmo šta se događa, svaki dan smo zakopani prilazima ovim i onim. Hoćemo li opet ponavljati, hoćemo li opet zbjegove? To su užasne stvari. Mi koji smo prošli na ovaj ili na onaj način sve ovo, moramo stalno govoriti nikad i nikome i ne smijemo se umoriti govoriti ne ratu, stop ratu, stop glupostima. Kad krene, onda je više gotovo, opet će neki dobri ljudi stradati.

Goran Žuvela: Ja mislim da je Luko sve ljepo rekao ali momak je generacija mog sina, 1995. godišta. Ja mislim da je on tražio drugačiji odgovor. On je pitao kako si mogao izbjeći mobilizaciju? Kako si mogao izbjeći? Došao ti u Crnu Goru na vrata, mobilizirao te i odveo te u rat. Tu se događa jedna druga stvar koju sam rekao, mobilizirani ljudi, 38 granata nije došlo s fosforom u Dubrovnik. Jednostavno je bilo nemoguće, što je pričao maloprije Marjan, prijetili su mu obitelji, porodici, to je neizbježno. E sada, ako te mobilizirao, možeš biti čovjek, ne trebaš paliti Konavlima, po Župi, pljačkati i tako dalje. Za neke ljude, jednostavno, mobilizacija je bila neizbježna, bio si ucijenjen ili ćete mobilizirati i ćeš, kako ćeš, kuda. Ja mislim da si na to aludirao tim pitanjem. Jednostavno u tom momentu nisi mogao pobjeći. Ja sam dragovoljac, znači

ja sam dragovoljno pošao, bez poziva ali ja sam brani svoj grad. Ja nisam išao u drugo selo, a kamoli na drugu državu. To je ta razlika. Hvala ti.

Zlatko Bagoje: Mogu ja samo završiti ovo isto što je on rekao? Samo jednom rečenicom. Ako si već prisilno mobiliziran i moraš biti neđe i moraš nešto raditi što je protiv svoje volje, možeš makar ponekad biti čovjek, moraš imati svoju svijest da budeš čovjek. Evo ti kod tebe stoji takav jedan.

Budo Minić: Izvinite, imao sam susret sa pukovnikom Hrvatom u Trebinju, koji je mobilisan, a pazite, bio je stručan za eksplozive, izdrada granata i tako. Mobilisan je bio u Hercegovini i s njim sam razgovarao u stanu zajedničkih prijatelja, to je toliko složen odgovor na ovo pitanje da je to nevjerovatno. Dakle, patriota hrvatski je u takvoj situaciji da ne može izbjeći.

Saša Zeković: Pozdrav svima, ja sam Saša Zeković. Hvala Tei na pozivu da danas budem ovdje sa vama. Zaista javna slušanja žrtava, zarobljenika, učesnika ratnih događaja, mislim da su jako važna za društvo. Mislim da je to čak i mnogo značajnije od bilo čega drugog što se događa jer mislim da to mnogo više dopire do običnih ljudi da shvate zaista kakav je uopšte bio doživljaj te tadašnje stvarnosti. Ono što se neki način sve ov i događa i što po meni, onako malo i razočarava jeste da u poslednje dvije godine vrlo malo se radi po pitanju suočavanja s prošlošću. Generalno radi se jako malo svih ovih decenija ali na neki način smo svi očekivali da će kroz političke, demokratske promjene koje su najavljivane i koje su se desile, a pogotovo kroz činjenicu da su u izvršnu vlast ušli ljudi koji su bili dio civilnog društva, koji su se snažno zalagali za proces suočavanja s prošlošću, da će mu dati nekako najveću potporu, najveću podršku da se stvari počnu događati prije. Međutim, nažalost to se opet nije dogodilo. Imamo nažalost i ovu situaciju koja se dogodila sa pločom. Ne bih ulazio u te administrativne razloge, da li se neko pozvao na propise, na interne propise i tako dalje. Žao mi je, tu ću otvoreno reći, možda za razliku od drugih, što možda i dvojica ministara koji su se opredijelili za taj korak i tadašnji ministar Konjević, ministar Krivokapić nisu iskoristili dok su možda bili i dio stabilnije vlasti u ranijem periodu, nego što su to uradili tada. Nisam sklon da ih kritikujem zbog toga. Najviše iz kojeg razloga, zato sam i možda uzeo riječ. Htio da se opredijelim koliko uopšte pomažemo ljudima da prihvate činjenice. Sama reakcija na postavljanje te ploče je zaista opet poražavajuća. Čitava jedna mjesna zajednica Morinj, ljudi su se bez ikakve rezerve udružili, ljudi, ne kažem stanovnici mjesta nego ljudi koji su, da kažem, politički predstavnici tog mjesta su se udružili protiv te ploče. To je poraz. Toliike decenije je prošlo, toliko stvari smo čuli, pa ova današnja javno slušanje i sve to i opet takve reakcija javnosti. Onda se pozivamo, toliko smo licemjerni i onda se pozivamo na neke propise i Vi ste odlično kazali, pa toliko je nelegalnih stvari u ovoj zemlji urađeno, toliko nemoralnih, nepoštenih i mi smo našli da nekako potvrđujemo pravdu na tu ploču i da tu pokažemo snagu države. Pa to je sramno. Vi ste lijepo rekli, koliko Vama, kao Dubrovčaninu, kao Hrvat, kao osobi koja je pretrpjela sve to što jeste, koliko je zbačila ta ploča. To je jedan vid barem izvinjenja za sve ono što se dogodilo i mi to ne prihvatamo nego se vežemo za propise i da li je to u skladu sa tim i tako dalje. Ja spadam zajedno sa svima vama ovdje, koji decenijama tražimo i spomenik i obilježje, međutim nikako nam to ne polazi za rukom. Čak se i mijenjaju oni koji obavljaju razne javne funkcije, pa dolaze ljudi koji su bili u civilnom društvu pa su mogli da daju doprinos tome, pa se i to ne događa. Završiću time, prosto vidimo da moramo snažnije da involviramo u udžbeničku politiku, u obrazovne programe da ljudi prihvate činjenice, da ne pružaju tako otpor, a posebno da ne budu licemjери kako to žele da urade pojedini politički predstavnici iz Kotora i Morinja, kad žele da se prikriju iza zakona pa im sad baš treba primjena zakona baš za tu ploču, baš u tom trenutku. Potpuno ne prihvataju činjenice šta se dogodilo i kakva je greška učinjena prema tom području, prema tom gradu i svim tim stanovnicima. Zato mislim da moramo to snažnije, moramo odlučnije da to sapoštavamo i moramo da pomognemo našim građanima da se napokon upotpune obrazovni programi, udžbenička literatura koja mora da ih prati i mislim da će to da nam pomogne. To je ono što uporno tvrdimo decenijama, ne možemo krenuti naprijed. Pa vidite i ovo što se događa Crnoj Gori, događa se jer

se nikad nije suočila sa svojom sopstevnom prošlošću, a kamoli onome što se dešava u okruženju. Moramo taj proces da podržimo i zaista svima podrška da nastavimo svi zajedno u tome. Hvala. Ž

Tea Gorjanc Prelević: Ja bih sada dala reč, javio se gospodin Adrijan Vuksanović, on je predsednik Hrvatske građanske inicijative i do skoro ministar u Vladi Crne Gore. Izvolite, hvala što ste danas sa nama.

Adrijan Vukasnović: Hvala, prije svega, vama što ste organizirali ovakav jedan skup i hvala nevladinoj udruzi Prazan Prostor. Na početku ste kazali o tom liječenju trauma, liječenje trauma i terapijski pristup traumi kreće mišlju koje je uvelikom podsjeća upravo na ta vremena devedesetih i zbog toga sam posebno zahvalan. Ne bih sad potencirao hrbarost ali u jednoj mjeri je ona i potrebna. Ja ne vjerujem onima koji žale nad Dubrovnikom, a ne žali nad Srebrenicom, Vukovarom, Sarajevom i Škabrnjom. Ne vjerujem ni onima koji žale nad Dubrovnikom ali istovremeno će osuđivati legitimnu potrebu Hrvatske da se oslobodi od te agresije i oslobodi taj prostor nakon toliko godina maltretiranja od tada treće vojne sile u Evropi. Zbog toga je vrlo važna ta ploča koja se postavila i ja sam sa velikim zadovoljstvom bio na tom događaju i mislim da u tom trenutku nije bilo mjesta nigdje mi nego baš tada da budem u Morinju. Da sam u pravu sve ovo kad ističem, upravo svjedoči i politička sudbina dvojice ministara koji su inicirali sve to, a to su ministri Konjević i Krivokapić koji su smijenjeni nakon toga. Ja sam smatrao da nakon njihove smjene i tretiranja te ploče, ne treba više da budem u takvom društvu i podnio sam ostavku. To govori o ozrjeću koje mi danas živimo gdje neko želi neku drugu prošlost. Možemo mi raspravljati o raznoraznim detaljima, o procedurama ali pitanje ploče u Morinju je, prije svega, etičko pitanje. To je, prije svega, pitanje morala, a onda propisa. Ja vam mogu nabrajati ovdje ne znam koliko slučajeva gdje su ti propisi bili ugroženi i ne samo što su bili prekršeni nego je postavljanje nekih drugih objekata u najgorem slučaju ugrožene vrijednosti multinacionalnog i multivjerskog sklada i o tome svi šute. Mi danas imamo određene novinare, koji su tada bili aktivni, iz one Pobjede, iz one Radiotelevizije Crne Gore, koji objavljuju knjige, koji šetaju po Crnoj Gori i predstavljaju se kao vrijednost, mi imamo to danas. Mi imamo neke od njih koji su do juče bili politički aktivni i to je ono što govori da zapravo ovdje je sukob dva koncepta, koncepta Crne Gore koja je samosvjesna, koja uvažava druge i Crne Gore koja ne želi svoj subjektivitet. Meni je drago što smo mi kao politička struktura sudjelovali u onom procesu koji je Crnu Goru pozicionirao tamo gdje je njena državnost počela, to je zapadni civilizacijski krug. Jako je važno što smo danas čuli i ja uistinu odajem priznanje ovim ljudima koji su tako hrabro ponovo se suočavali sa onim sadržajima traumatskim koje su doživjeli devedesetih. Izuzetno poštujem i priznanje vlastite odgovornosti i isticanje vlasitog stida, to je nešto što je od velike važnosti. Drago mi je što smo i čuli, a to smo i znali iako rijetko to javno spominjemo i za primjere ljudskog, plemenitosti ljudi koji su u tim nehumanim uvjetima pokazali da mogu biti to malo svjetlo u ogormnoj tami, koja je pritiskala i koja je unosila veliki nespokoj tim ljudima. Kao i za ovaj fosfor koji nije aktiviran. To su izuzetne stvari. Istina je, ne treba gledati sve crno-bijelo, ima puno toga sivog. Vi ste mi pomogli svojim svjedočenjem da ja kao neko ko je sin oca koji je bio uhapšen jer nije htio da ide na Dubrovnik i nikad nije posle govorio što je tamo doživljavao. Upravo ovaj neaktivirani fosfor, gospodin Prorčić koji je predstavljao dostojanstvo ljudskog roda u tim nehumanim uvjetima, pokazuje da nije sve crno-bijelo i Bogu hvala da je takvih ljudi bilo i onih koji nisu aktivirali fosfor i onih kojima su se zarobljenici radovali na njihovoj smjeni na straži. To su velike stvari i Bogu hvala da je tako. Hvala vam.

Tea Gorjanc Prelević: Daliborka Uljarević, moja koleginica, direktorica Centra za građansko obrazovanje. Izvoli, Daliborka.

Daliborka Uljarević: Ja bih samo htjela kratko da se zahvalim Akciji za ljudska prava i Praznom Prostoru, što su nam dali danas priliku da čujemo ova dragocjena svjedočanstva. Znam da nije lako ljudima iz Dubrovnika da na današnji dan evociraju te uspomene i zbog toga su još veća i vrijednija svjedočanstva gospodina Luka Braila, gospodina Zlatka Bagoja i gospodina Žuvele. Za građansku Crnu Goru su

podjednako važna i svjedočanstva Veseljka Koprivice, Marjana Šantić i činjenica da među nama živi jedan Mladen Proročić jer mi nemamo priliku da o stvarima pričamo. Gospodin Brailo zna iz komunikacije koju imamo godinama da je jako mali broj organizacija civilnog društva koji istrajava na ovim temama, da se taj krug ne širi naprotiv činjenice koliko nas danas ovdje govori i čini mi se danas da se u Crnoj Gori sužava. Odnos prema ploči u Morinju koji je sveden u stvari na jedan komunalni problem je onaj odnos koji je izraz toga kako se danas gleda na pitanje suočavanja sa prošlošću, ne ulazeći u to na koji način je postavljena ploča i šta na njoj piše. Mi smo se kao organizacije odredile prema tome ali danas u Crnoj Gori prevladava stav da ne samo treba njegovati kulturu zaborava, nego treba negirati činjenice ili ih treba izvrtati na način da ne one budu banalizovane, relativizovane i slično. Postoji snažan otpor uvođenju ovih tema u obrazovni sistem. Mi smo prošle godine producirali jedan set video lekcija sa profesorima istorije, svim tim neprijatnim temama iz naše skorašnje istorije. Međutim one ne mogu da uđu u formalni obrazovni sistem, čak je i na inicijativu jednog od ratnika, predsjednik Udruženja ratnih veterana devedesetih godina zamalo pokrenut disciplinski postupak u periodu dok je ministarka Bratić bila protiv jednog od autora jedne od tih video lekcija, koja je potpuno bazirana na činjenicama. Zato hoću da naglasim koliko su nam važni ovi događaji, koliko nam je važno da istrajete na predstavi i da dolazite kod nas jer nam pomažete da se Crna Gora suočava sa ovim pitanjima. To je proces koji je sada u snažnoj regresiji i nama treba vaša podrška. Zato vam se zahvaljujem što ste danas ovdje sa nama.

Velija Murić: Prije svega, pozdravljam sve prisutne, a posebno naše sagovornike koji su nam praktično iz prve ruke iznijeli mnogo toga što nikoga ne može ostaviti ravnodušnim, pa naravno ni mene. To mi je osnovni povod zbog čega se javljam da porazgovaramo, da razmijenimo mišljenje. Uz razumijevanje onoga što smo čuli, a u kontekstu dijaloga do pomirenja sa ovovremenske vizure ukazaću na aspekt tzv. specijalnog medijskog agresivnog ratovanja i njegov uticaj na posledice, time i na eventualni dijalog. Razumije se bez dijaloga, ma kakav on bio, sve loše i dobre strane sukoba među ljudima u krajnjem one nemaju smisla. Forma dijaloga koji bi vodio do pomirenja skoro da nije važna ali je itetkako važan nivo subjekata koji vode dijalog. Za ovu priliku, fokus mog interesovanja je naočigled nevidljivi ali najčešće odlučujući medijski rat instruisan od tadašnjeg državnog vrha.

Aida: Prvo hoću svima vama da se zahvalim što ste imali povjerenja, snage, pa i volje da dođete i da govorite. Kako se bavim nekim vrstama nasiljama, znam dobro koliko je zapravo teško prolaziti opet kroz traumau. Još jednom, hvala vam. Hvala Tei i Petru što ste ovo organizovali i posebno hoću da se zahvalim počev od Daliborke, Ervine, Saša, svi mi iz civilnog sektora koji nas podsjećaju i koji čine, ja sam vrlo emotivna danas ali nije to samo tuga, ja osjećam veliki stid. Iako sam svim svojim bićem i činjenjem bila protiv stvari koje su vam se desile, vjerujem da stid upravo osjećamo mi, takvi, koji smo bili protiv ratnih dešavanja, protiv ubijanja, razaranja i protiv ponižavanja. Podijeliću neke privatno-poslovne stvari danas. Moj prvi susret sa Dubrovnikom je bio 1986. godine, bila sam u osnovnoj školi i to je bila ekskurzija iz Podgorice za Dubrovnik, a moj sledeći susret sa Dubrovnikom je bio strašan, indirektna, ja sam tada već bila gimnazijalka, bilo je usred napada na Dubrovnik. Gimnazija je odmah ovdje, za one koji ne znaju, a odmah prekoputa gimnazije je bila kasarna Morača. U tom trenutku u toku je čas, vratila se vojska, da li dobrovoljci, ja ne znam kako bih ih nazvala i štp su bili. Oni su se vratili sa dubrovačkog ratišta. Počelo je šamlučenje, koje je bilo toliko strašno, da je jedna škola koja u tom trenutku ima preko hiljadu đaka, svi smo bili na podu, plašeći se da će nas pogoditi nešto od tih metaka. U jednom trenutku kad je to konačno stalo, profesorica je rekla – Pa nemojte da se plašite, trebalo bi da ste srećni, vratili su se živi. Niko od nas, koji smo imal tada 14 ili 15 godina, nije bio ubijeđen da treba da budemo srećni. Mi smo bili uplašeni. Neki od nas u već bili mladi Liberali i znali su u tom trenutku, od mene mnogo bolje, što to sve znači. Ja nisam znala u političkoj ravni ali sam znala što je strah i iz te perspektive samo mogu da zaključim da nikad ne bih mogla da glasam ili da se zalažem za tako nešto. U Crnoj Gori je prije nekoliko godina, naravno civilni sektor je uradio ustraživanje o socijalnoj distanci i ona je pokazala da naši mladi ljudi imaju sve goru

odnosno sve veću socijalnu distancu prema ljudima koji su od njih na neki način drugačiji, bilo da se tiče vjerskoj, nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj preferenci i slično tome. Onda razgovaram sa sociolozima, zašto je to tako jer je istraživanje rađeno sa mladim ljudima koji nemaju iskustvo i možda ne znaju ni da se desio Dubrovnik, ni da se desila Srebrenica. Kako oni to tako ne voli ili mrze druge, zašto ne bi voljeli da im je Hrvat komšija? Onda sam čula dobar odgovor. Ti mladi ljudi nemaju iskustvo rata ali oni nemaju ni iskustvo dobra. Naši mladi ljudi što zbog ovih dešavanja, što zbog siromaštva su veoma malo mobilni i mi zapravo jako malo u direktnom kontaktu učimo da prekoputa nas ne stoji čudovište nego čovjek od krvi, od mesa koji može da mi bude prijatelj. Ja sam od moje koleginice, feministkinje i mirovne aktivistkinje naučila jednu životnu lekciju. Rekla sam joj, znaš toliko mi se ide u Dubrovnik, davno sam bila, ja bih da povedem moje sinove, imam dva sina, da vidi Dubrovnik. Ona kaže, što ne odeš. Ja kažem, strah me. Ja čim progovorim jasno je da sam Crnogorka, a niđe mi ne piše da sam bila protiv rata, bilo je kamenovanja kola sa crnogorskim tablicama i ne bih da to doživim. Ona mi kaže, Aida, nemaš pravo da svojim strahom u svoju djecu začinješ mržnju. Ja kažem, ja ne mrzim. Ja znam da ti ne mrziš ali tvoj strah će proizvesti mržnju, ništa pozitivno. To je lekcija koju sam naučila i koju i dalje kroz svoj rad ali i kroz svoje roditeljstvo prenosim, nastojim da prenesem na mlade ljude. Ono što može biti dobro je inicijativa RAJKO, to je regionalna kancelarija za saradnju mladih, koja nažalost iz administrativnih razloga nema Hrvatsku u svom sastavu, a dakle to se kroz okupljanja mladih sa zapadnog Balkana upravo radi na tome da se ratovi više ne dese. Imamo pomirenje i u krajnjem mir. Jako bih voljela da ovdje iz Crne Gore krenu inicijative da radimo susret, razmjene mladih Crne Gore i Hrvatske. Hvala vam još jednom.

Tea Gorjanc Prelević: Ja bih zamolila sada naše goste, evo možemo da krenemo od Marjana preko Gorana, Veseljka, Luka i Zlatka da nam kažu gde smo sada i čemu možemo da se nadamo, kako treba dalje da radimo, da podržimo ovo iskustvo dobra, koje smo i danas svi zajedno iskusili.

Marjan Šantić: Ja smatram da je strah još uvijek mnogo jači nego činjeti dobro, tako da ljudi vjekovima imaju ono razmišljanje što učiniti, naprosto u jednom trenutku nijesu pametni. Ne kažem da nijesu dobri i teško je ljude cijeniti po ovome i po onome, ne znate što u njemu leži. Možda u nekome ne činjenju, nalazi se bogatstvo i suprotno. Ja sam se odmah posle rata u Dubrovniku, iako su mi govorili da ću imati problema, bio dva puta, odmah nakon rata jednom sa kotorskim tablicama, jednom sa cetinjskim. Nikad nisam imao problema, niko mi auta nije dirao, a moram naglasiti ostao sam dužan da odgovorim onome momku gore. Ja sam municiju, koju sam zadužio morao i želio da vratim u kasarnu i stalno sam je nosio u torbicu. Nikad na pušci da ne bi došao u situaciju da tu automatku pušku upotijebim. U ratu je to samoubistvo ali svi mi imamo tijelo koje jednom ode, a ako izgubiš dušu, onda zbilja ne vrijediš ništa. Uzalud ti život. Hvala vam puno.

Goran Žuvela: Evo od mene još par riječi da vas puno ne davim. Mislim da je dijalog potreban, štogod je više ovakvih druženja, aposlutno će se sticati mnoga iskustva. Međutim, temelj cijele priče su djeca, omladina, naši studenti, ova divna djeca koja nas slušaju tu već par sati. Ako budemo djecu odgajali pravilno i učili ih o istinu, o miru, nikad više nigdje rata neće biti. Ako danas imamo u Hrvatskoj, pa u Crnoj Gori da neko krivo odgaja dijete, pa ga huška, pa ga mrzi, tu mira više nema nikad. Ta djeca onda zadojena krivo, krivo rastu, krivo se ponašaju. Moj sin je iz Dubrovnika ide redovno u crnogorsko primorje. Zato što nema kompleksa, ja sam ga tako odgojio. On nema tamo neprijatelja, a ja sam mu objasnio kakav je rat bio. On nema nikakvih predrasuda, znači pričamo o tome, djeca, naši studenti, vaši, naši, sve su to naša u stvari djeca, moraju biti ovako dobri, pametni, kvalitetni i nema problema ni sa kakvim ratom. Ne Hrvatska, Crna Gora, nego bilo gdje na svijetu.

Veseljko Koprivica: Evo samo jednu rečenicu, koju sam htio da kad sam govorio ono ranije ali malo sam odužio pa ovako. Dame i gospodo, sad sam posle svega što smo danas ovdje čuli, još više zaista uvjeren

da mi ovdje želimo isto. Bolji život, mir, slogu, prosperitetnu budućnost. Ne treba nam dnevna doza politike nego samo malo zdravog razuma i ljudske dobrote. U tom cilju treba da sarađujemo i ovo su dragocjeni susreti. Poruka: Sve za mir, sve protiv rata. Hvala!

Luko Brailo: Maloprije sam zaboravio reći izašao sam na Bobotov kuk, tako da Crnogorci mi ne drže govor. Pretrčao Radovče polje, pretrčao Ćemovsko polje, tamo su bili 1976. godine na 1977. su bila samo vojska i Cigani, a sad se Romi zovu, nema veze, napredovalo je sve. To su neke anegdote, nemojte se ljutiti. Dakle, u ovome poslu sam otprilike ovako i ovo mi je enta tribina u životu. Bio sam naravno u Zagrebu, u Budvi, u Beogradu. U Beogradu sam pričao o sličnim stvarima, bio sam domaćin produkcijskoj kući Arhitekt, koja je napravila film Operacija Dubrovnik. Svih ovih godina sam se odazivao od te cijele ekipe Monitora, odazivaću i ubuduće i biće mi drago i doći i vidjeti Maca i cijelu ekipu i hvala vama lijepa još jedanput na gostoprimstvu i da podijelimo ono što znamo sa vama.

Zlatko Bagoje: Ja bih se obratio ovim mladim ljudima gore. Ovi naši narodi su ođe živjeli vjekovima jedni uz druge i živjeće i živjeće sigurno ali pitanje je kako. Sad vama, mladi ljudi, iz ovoga iskustva što mi pričamo stvarate sebi bolju budućnost, da se ne rati, da ne doživljavati ono što smo mi doživljavali i što su vaši doživljavali. Evo ovdje ste čuli priči i sa jedne i sa druge strane i svakome je krivo zbog toga što se događalo. Onima koji su stradali i onima koji su... Svakako je, svako je stradao. Kako imate jednu poslovicu – Upamet se uzdajte. Hvala!

Petar Pejaković: Nemam ništa bolje od ovoga da dodam, stvarno ne formirano i pitao sam sinoć najiskrenije, najinternije da je bila obrnuta situacija, da se dešavalo to u Titogradu, Kotoru, Herceg Novom. Da li bismo mi nakon trideset godina od toga dolazili sa neke druge strane i na ovaj način razgovarali? Stvarno je potrebno nešto posebno i da ne dijelim neku formalnu zahvalnost, stvarno osjećam nešto najemotivnije i divljenje. Mislim da vjerujemo duboko svi zajedno da može nešto barem malo doprinijeti. Hvala onima koji su bili ovdje sa nama, vama gostima, vama mladima najviše da probamo da idemo dalje u neke bolje i ljepše stvari svi zajedno. Usamljeni glasovi ne mogu nas nigdje dovesti. Nadam se da nas to nekako sve i ohrabruje i podstiče ali da nas i obavezuje, što je, čini mi se, jako važno, da uradi svako za sebe što više može.

Tea Gorjanc Prelević: Ja mislim da svi delimo isto iskustvo kad se bavimo ljudskim pravima i ratnim zločinima. Bavite se stvarima koje vam uništavaju veru u ljude i ne osećate se baš ponosnim što ste deo ovoga roda, mora da postoji neki savršeniji oblik života koji još, nažalost, nismo dočekali. Ovakvi skupovi zaista vraćaju snagu. Hvala vama, prvo prijateljima iz Dubrovnika. Hvala vama hrabrima iz Crne Gore i onda i sada što ste o svojim iskustvima i teškim osećajima, kao što je stid, voljni da govorite i to javno. Hvala vama, publici zbog onoga što ste radili godinama, što ste radili i onda. Među nama su i lideri antiratnog pokreta, Crna Gora nije bila jednoznačna. Hvala vam, nadam se da smo uspeali da vam vratimo nešto energije danas i da svi nastavimo tu gde smo stali sa još većom nadom. Prijatno. Vidimo se.